

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ**

ОСАДЧИЙ ІВАН ГРИГОРОВИЧ

УДК 373.31.5.018.5(1-22)(043)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СПРЯМОВАНОГО РОЗВИТКУ
СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки НАПН України.

Науковий консультант доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Мадзігон Василь Миколайович,
Національна академія педагогічних наук України,
перший віце-президент.

Офіційні опоненти доктор педагогічних наук, професор
Бондар Володимир Іванович,
Національний педагогічний університет
ім.М.П.Драгоманова,
директор Інституту педагогіки та психології

доктор педагогічних наук, професор
Даниленко Лідія Іванівна,
Національна академія державного управління
при Президентові України,
професор кафедри парламентаризму і
політичного менеджменту;

доктор педагогічних наук, доцент
Клокар Наталія Іванівна,
Київський обласний інститут післядипломної
освіти педагогічних кадрів, ректор.

Захист відбудеться 12 квітня 2012 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 26.452.01 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ,
вул. Артема, 52-Д.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки НАПН
України (04053, м. Київ, вул. Артема, 52-Д).

Автореферат розісланий 7 березня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Д. Березівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Посилена увага до проблем шкільної освіти сільської місцевості зумовлена масштабними перетвореннями, які відбуваються протягом останніх двох десятиліть в аграрному секторі економіки країни. Радикальні зміни в соціально-економічному житті сільських регіонів не лише загострили традиційні проблеми, а й створили нові, зумовлені насамперед соціально-майновою диференціацією сільського населення.

Закономірно, що різний соціально-майновий стан жителів сучасного села зумовлює те, що кожна соціальна група також має різні освітні потреби. Ситуація в освіті дедалі більше ускладнюється внаслідок виникнення демографічної кризи в сучасних селах як результату різкого скорочення сільськогосподарського виробництва. Активне сільське населення не знаходячи роботи почало пов'язувати своє подальше життя та життя своїх дітей із містом. Тому сучасним сільським загальноосвітнім навчальним закладам доводиться навчати дітей бути успішними як у селі, так і в місті.

Під дією вагомих зовнішніх чинників шкільна освіта сільської місцевості також почала освоювати нові ресурсні потоки і сутнісно змінюватися. З'явилися нові організаційні форми навчання, іншими стали зміст і характер діяльності освітніх інституцій. Зміни в шкільній освіті набувають масового характеру, водночас залишаються значною мірою стихійними, науково необґрунтованими. За цих умов мають місце невиправдані втрати кадрових, фінансових та матеріальних ресурсів.

Сьогодні сільський загальноосвітній навчальний заклад залишився фактично єдиним освітньо-культурним центром на селі, який продовжує пропагувати цінності класичної та національної культури, здорового способу життя, змістовного відпочинку тощо. Все це потребує суттєвих змін самої місії шкільної освіти сільської місцевості, організаційних форм її існування, механізмів забезпечення ефективного функціонування та розвитку. Проблема вибору напрямів і механізмів реформування шкільної освіти сільської місцевості ускладнюється через втрату нею монополії на освітні ресурси та впливи на підростаюче покоління, яке нині перебуває під тиском чинників багатовекторного інформаційно-ціннісного зовнішнього середовища.

Тому закономірною є необхідність забезпечення працівників галузі освіти теоретичним і технологічним інструментарієм спрямованого розвитку освітніх систем, які в умовах демократизації усіх сфер суспільного життя країни почали інтенсивно змінюватися шляхом самоорганізації за постійно зростаючої активності суб'єктів освітнього процесу.

Враховуючи те, що близько 70 % усіх загальноосвітніх шкіл в Україні є сільськими, із упевненістю можна стверджувати, що проблема якості і доступності шкільної освіти сільської місцевості є головною проблемою системи освіти всієї країни. А відтак саме на ній мають бути зосереджені зусилля провідних наукових установ, саме тут будуть зроблені найважливіші відкриття у сфері моделювання та формування сучасних навчально-виховних систем.

У Законі України „Про освіту” (ст. 28) розкрито поняття системи освіти: „Система освіти складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти”¹. У Законі України „Про загальну середню освіту” (ст. 4) зазначається, що систему загальної середньої освіти становлять: загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту.

Наведені визначення, безумовно, розкривають зміст понять „система освіти” та „система загальної середньої освіти” в контексті самих законів, але не можуть служити зручним інструментарієм формулювання проблем і постановки задач пошуку шляхів підвищення ефективності їх функціонування та якості освіти. Вважаємо, що для дослідження потрібно мати інше визначення системи загальної середньої освіти, в якому крім структури системи (причому, починаючи з елементарного рівня) були б відображені ще й витoki та механізми її розвитку (саморозвитку), роль і місце суб’єктів освітньої діяльності, організаційно-педагогічні умови, в яких відбувається процес здобуття освіти.

Для дослідження якісних відмінностей систем загальної середньої освіти доцільно скористатися територіальною ознакою і на цих засадах вирізняти сільську та міську місцевості. В результаті реалізації такого підходу серед систем загальної середньої освіти територій ми виокремили систему загальної середньої освіти сільської місцевості та систему загальної середньої освіти міста. Для цих двох типів територіальних систем освіти відмінними є фінансово-економічні, комунікаційно-інформаційні та соціально-культурні умови перебігу процесів здобуття освіти. Додаткових відмінностей їм надає ще й той факт, що відповідно до чинного законодавства України власниками навчальних закладів і установ загальної середньої освіти в сільській місцевості є районні ради, які передають їх в управління районним державним адміністраціям, а в містах – міські ради, які самостійно, через власні виконавчі комітети, управляють навчальними закладами.

Упродовж останніх двох десятиліть територіальні системи загальної середньої освіти розвивались в умовах мінімально допустимих обсягів фінансування та під впливом сукупності чинників, які визначались насамперед рівнем соціально-економічного розвитку територій, а сам процес розвитку мав характер стихійної самоорганізації. Тому склад і структура, а також потенційні можливості у сфері надання освітніх послуг у різних територіальних системах загальної середньої освіти стали різними. Отже, якщо нормативно-законодавче забезпечення загальної середньої освіти в Україні є цілісним і єдиним, то конкретний набір освітніх послуг, їх якісні і кількісні характеристики та умови одержання, особливо для сільських учнів, є різними, що, безумовно, викликає занепокоєння, адже може призвести до негативних соціальних наслідків.

¹ Законодавство України про освіту : збірник законів. – К.:Парлам. вид-во, 2002.– 159 с.– (Б-ка офіційних видань)-С.12

Для педагогічної теорії і практики важливо віднайти такий механізм реформування (перетворення, змінювання, модернізації, оновлення) освітніх систем, який забезпечує і їх природний саморозвиток, і досягнення наперед визначених цілей розвитку обраним шляхом та протягом визначеного періоду. Важливо також, щоб знання про цей механізм були представлені і як цілісна теорія, і як ефективна технологія, що забезпечить спрямований розвиток освітніх систем у конкретних умовах їх функціонування. Під спрямованим розвитком розуміємо процес змінювання за обраним напрямом, визначеними змістом і тривалістю.

Генезис теорії спрямованого розвитку освітніх систем ґрунтується на дослідженнях основоположників синергетики (Г. Хакен), або теорії самоорганізації (І. Пригожин). Нині синергетику розглядають як сучасний етап розвитку ідей кібернетики, системних досліджень, побудови загальних теорій систем формалізованого типу.

Виникнення та поширення нового порядку в соціальних системах досліджували на засадах синергетики В. Василькова, І. Добронравова, С. Капіца, О. Князева, С. Курдюмов, І. Пригожин, І. Стенгерс, Ф. Терегулов та ін. Вплив інформаційних чинників на хід та результати розвитку розкрито у працях Л. Мельника. Поліваріантність розвитку складних об'єктів досліджували В. Костюк, Г. Малінецький, В. Мілованов та ін.

Ідеї синергетики у сфері моделювання та реформування освітніх систем почали застосовувати лише в останні 10-15 років. Тому і не дивно, що сьогодні існують як позитивні оцінки можливостей синергетики як теоретичної основи технологій розвитку сучасних освітніх систем (О. Козлова, В. Кушнір, Л. Ляшенко, С. Подмазін, А. Подрейко, О. Пугачова, О. Чалий, А. Шевцов), так і критичний погляд на результативність таких спроб (Т. Назарова, М. Поташник, В. Шаповаленко).

Дослідження проблем розвитку системи загальної середньої освіти загалом і сільського регіону зокрема є новим напрямом наукових пошуків. Проблеми трансформування освітніх систем на рівні філософських концепцій розкрито в працях В. Андрущенка, Б. Гершунського, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лутая, Н. Ничкало, М. Романенка. Загальнопедагогічні підходи до аналізу сучасних реформаторських процесів у галузі освіти висвітлено у працях В. Безпалька, В. Бондаря, Л. Березівської, І. Беха, С. Гончаренка, Н. Лавриченко, В. Мадзігона, Ю. Мальованого, В. Паламарчук, О. Пометун, О. Савченко, О. Сухомлинської, А. Цирульникова, М. Ярмаченка. У 80-90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст. проблеми функціонування і розвитку навчальних закладів системи загальної середньої освіти досліджували українські та російські вчені В. Бондар, Л. Даниленко, І. Жерносек, В. Зоц, Л. Калініна, В. Лазарєв, В. Мадзігон, Н. Островерхова, М. Поташник та ін.

Функціонування та розвиток регіональних систем освіти досліджували Л. Ващенко, М. Дарманський, Г. Єльнікова, Н. Клокар, П. Третьяков та ін.

Проблеми удосконалення діяльності сучасних сільських шкіл і територіальних систем освіти знайшли своє відображення у працях І. Буденної, В. Вершиніна, І. Волощука, М. Гур'янової, Г. Іванюк, В. Мелешко, І. Реморенка, М. Романенка, Н. Шиян та інших учених.

Але проблема створення теоретичного і технологічного забезпечення спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості, її руху (саморуху) до нових прогресивних організаційних форм залишається і нині недостатньо дослідженою. Ця проблема жодного разу не була предметом системного дослідження та широкомасштабного педагогічного експерименту. За наявності відповідних філософських знань та загальнонаукової методології дослідження процесів розвитку складних об'єктів – синергетики, у педагогічній науці відсутні розбудована на засадах синергетики цілісна теорія функціонування і спрямованого розвитку освітніх систем та ефективна технологія забезпечення цього виду розвитку. Крім того, використання синергетики в сучасній педагогіці часто обмежується лише констатуванням наявності „синергетичного підходу”, а його можливості використовуються не повною мірою.

Актуальність проблеми та аналіз її теоретико-прикладної розробленості уможливили виявлення основних суперечностей, які неспроможна самотійно розв'язати педагогічна практика на теренах загальної середньої освіти сільської місцевості. До них відносяться, зокрема, суперечності між:

- необхідністю забезпечувати надання широкого спектра освітніх послуг і неможливістю це зробити на рівні кожної сільської школи;
- постійно зростаючими вимогами суспільства до особистості та неможливістю засобами наявної системи загальної середньої освіти сільської місцевості забезпечити сільським дітям високий рівень якості та доступності освіти;
- кардинальними змінами, які відбуваються в останні десятиліття в соціально-економічній, техніко-технологічній і комунікаційно-інформаційній сферах суспільного життя країни, та усталеними організаційними засадами шкільної освіти сільської місцевості;
- наявністю потужного масиву змін у практиці шкільної освіти сільської місцевості та відсутністю педагогічної теорії здатної створювати цілісні об'єктивні уявлення про її стан і розвиток в умовах динамічного зовнішнього середовища та зростаючої активності суб'єктів освітнього процесу;
- необхідністю запровадження прогресивних змін у шкільній освіті сільської місцевості та відсутністю ефективних механізмів її реформування;
- прагненням педагогічної спільноти до удосконалення шкільної освіти та відсутністю зразків передового педагогічного досвіду у сфері забезпечення якісної і доступної загальної середньої освіти в сільській місцевості в сучасних умовах.

Актуальність зазначеної проблеми та недостатній рівень її дослідженості зумовили вибір теми дисертації: **„Теорія і практика спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту педагогіки НАПН України „Функціональний підхід до управління загальноосвітніми навчальними закладами” (державний номер реєстрації 0102V000326).

Тему затверджено на засіданні вченої ради Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 5 від 02.04.2003 р.) й узгоджено в Раді з координації наукової

діяльності в галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 17.06.2003 р.).

Мета дослідження полягає в розробленні та обґрунтуванні теорії й ефективної технології забезпечення на практиці спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості.

Завдання дослідження:

1. Окреслити етапи генезису теоретико-методологічних засад спрямованого розвитку освітніх систем.

2. Розробити теорію функціонування й спрямованого розвитку освітніх систем та обґрунтувати на її засадах теоретичну модель освітньої системи і концептуальні засади діяльності із забезпечення її спрямованого розвитку.

3. Дослідити стан та з'ясувати загальні тенденції розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості під впливом нових соціально-економічних умов її функціонування.

4. Розробити та науково обґрунтувати організаційні форми, оптимальні територіальні межі та нормативне забезпечення інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості.

5. Розробити технологію забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем як механізму їх реформування.

6. Створити на практиці високоефективну інноваційну систему загальної середньої освіти сільської місцевості й експериментально перевірити істинність теоретичних положень, які покладено в основу теорії й технології забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем.

Об'єкт дослідження – розвиток системи загальної середньої освіти сільської місцевості в сучасних умовах.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади й технологія забезпечення спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості як механізму її реформування.

Загальна гіпотеза дослідження.

Спрямований розвиток системи загальної середньої освіти сільської місцевості, тобто перебіг в ній прогресивних процесів змінювання за обраним напрямом, визначеними змістом і тривалістю, про що свідчить зростання сукупності результатів освітньої діяльності, поліпшення їх кількісних і якісних характеристик, можливий лише в межах одного якісного перетворення (переходу між найближчими якісними станами), якщо:

а) під прогресивним розвитком освітньої системи розуміють зростання складності її організаційної структури, що виявляється у збільшенні кількості освітніх інституцій, з яких вона складається, та посиленні функціональних зв'язків між ними;

б) напрям, зміст і тривалість процесів змінювання забезпечуються шляхом розроблення та здійснення одиничних або сукупності узгоджених між собою інноваційних акцій (дій) як носіїв нового організаційного порядку на локальному, модульному та загальносистемному рівнях.

Концептуальні засади дослідження. Основна ідея дослідження ґрунтується на положенні філософії про єдність і універсальність світу, що вказує на існування

загального розв'язку проблеми забезпечення спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості, в основу якого покладено фундаментальні закономірності процесів еволюції складних об'єктів. Реалізація такого підходу збагачує філософськими та загальнонауковими знаннями про розвиток простір педагогічного пошуку.

У сучасній науці саме засобами синергетики вдається створювати найбільш повне та адекватне уявлення про причини, перебіг та результати розвитку складних об'єктів, здійснювати пошук ефективних механізмів перетворення об'єктивної реальності. Тому методологія дослідження містить розроблену нами на засадах синергетики теорію функціонування і спрямованого розвитку освітніх систем як проекцію загальної теорії розвитку на освітній простір. Наявність цієї теорії уможливила створення інструментів теоретичного дослідження.

Інструментами аналізу змін у системі загальної середньої освіти сільської місцевості та пошуку механізмів забезпечення її спрямованого розвитку стали розроблені нами структурно-організаційна модель освітньої системи як об'єднання її інституційної та інформаційно-синергетичної моделей, а також концепція управління розвитком за цінностями організаційної культури.

Використання інституційної моделі дає змогу представити систему загальної середньої освіти сільської місцевості як упорядковану сукупність освітніх інституцій, а тому – дослідити її структуру на різних етапах розвитку, окреслити тенденції змінювання.

Інформаційно-синергетична модель дає можливість через дослідження організаційної культури (сукупності організаційних принципів) системи загальної середньої освіти сільської місцевості отримати наукове уявлення про її сутність (якість) на різних етапах розвитку, спроектувати нові організаційні форми з наперед заданими властивостями, розробити нормативне забезпечення функціонування і розвитку її складників та системи в цілому.

Концепція управління розвитком за цінностями організаційної культури вказує напрям пошуку засобів та способів (алгоритму) діяльності із забезпечення спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості, уможливорює їх інтеграцію в цілісну технологію забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем.

Широкомасштабний педагогічний формувальний експеримент дає змогу перевірити істинність теоретичних положень. Для цього засобами розробленої технології забезпечення спрямованого розвитку здійснюється переведення територіальної системи загальної середньої освіти сільської місцевості із наявного до якісно нового, високоефективного стану. Порівняльний аналіз офіційних (одержаних й оприлюднених державними органами управління освітою) результатів функціонування створеної в ході педагогічного формувального експерименту інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості (експериментальна група) та існуючих у регіоні освітніх систем (контрольна група) дає змогу здійснити неупереджену й об'єктивну оцінку істинності теоретичних положень, які лежать в основі теорії функціонування і спрямованого розвитку освітніх систем та технології забезпечення їх спрямованого розвитку.

Методологічною основою дослідження є кількарівневий комплекс принципів, підходів, методів, які є методологічними орієнтирами та інструментами наукового пошуку. Їх застосування зумовлено міждисциплінарним характером роботи.

На філософському рівні робота ґрунтується на законах діалектики, що розкривають механізми взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку; принципах науковості, об'єктивності, діалектичної єдності теорії й практики, традиційного й інноваційного, всебічного вивчення процесів і явищ; діалектичних категоріях сутності і явища, змісту і форми, причини й наслідку, необхідності і випадковості, одиничного, особливого й загального. Загальнонауковий методологічний рівень забезпечують положення теорії систем про об'єктивність і закономірність розвитку соціальних систем та управління цим процесом; про процес як цілісну динамічну систему; про структуру та ієрархізацію цілей розвитку складних об'єктів (систем). На конкретно-науковому рівні методології застосовуються положення створеної в ході дослідження теорії функціонування й спрямованого розвитку освітніх систем; теорії пізнання, зокрема про активну роль особистості у здобутті освіти; діяльнісного підходу до процесу засвоєння знань, умінь та навичок; концепції психолого-педагогічного забезпечення особистісно орієнтованого навчання. На рівні методики й техніки дослідження – сукупність теоретичних та емпіричних методів, теоретичних моделей як інструментів здобуття наукових знань з теми дослідження.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження.

Теоретичні методи дослідження: аналіз і синтез застосовувалися на етапах визначення мети, завдань, предмета й гіпотези дослідження, обґрунтування теоретико-методологічних основ дослідження; ідеалізація, аксіоматичний метод, формалізація, дедукція використовувались у ході розроблення теорії і технології забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем; абстрагування, формалізація, побудова аналогій – під час розроблення структурно-організаційної моделі системи загальної середньої освіти сільської місцевості, алгоритмів діяльності із запровадження інновацій.

Емпіричні методи дослідження: праксиметричні (вивчення та аналіз інноваційної освітньої діяльності); діагностичні (тестування, бесіда); експериментальні (вивчення результатів освітньої діяльності, педагогічний експеримент); якісний і кількісний аналіз стану та динаміки розвитку освітніх систем.

Провідна роль серед методів дослідження належала педагогічному формувальному експерименту. Особливістю його проведення була особиста участь автора як суб'єкта інноваційної діяльності на всіх етапах дослідження протягом 1995-2011 років.

Експериментальна база. Науково-дослідну роботу було здійснено на базі системи освіти Ставищенського району Київської області. До експериментальної групи було залучено 23 загальноосвітні навчальні заклади Ставищенського району (3 навчально-виховні комплекси „школа-ліцей”, 5 загальноосвітніх шкіл I-III ступенів, 3 загальноосвітні школи I-II ступенів, 12 навчально-виховних об'єднань

„школа-дитячий садок”), відділ освіти Ставищенської районної державної адміністрації Київської області, районний методичний кабінет, Ставищенський районний центр дитячої та юнацької творчості, Ставищенський районний дитячий будинок „Світанок” – усього 27 навчальних закладів та установ освіти. До контрольної групи увійшли системи освіти сільських районів Київської області (всього 24).

Організація дослідження. Дослідження здійснювалось у чотири етапи впродовж 1995-2011 рр.

На першому (аналітико-констатувальному) етапі (1995-1998 рр.) здійснено аналіз теорії та освітньої практики щодо організації спрямованого розвитку освітніх систем; виявлено суперечності між потребами педагогічної практики та станом наукової розробленості теоретико-методологічних засад і технології забезпечення спрямованого розвитку систем загальної середньої освіти сільської місцевості; визначено тему, об’єкт, предмет, мету та завдання дисертаційного дослідження; здійснено теоретико-методологічне обґрунтування гіпотетичних положень і сформульовано робочу гіпотезу дослідження; розроблено концепцію і програму дослідження.

На другому (моделювальному) етапі (1999-2000 рр.) здійснено теоретичне моделювання змісту дослідження, у результаті чого розроблено основні засади теорії і технології забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем; у ході констатувального експерименту з’ясовано фактичний вихідний стан та основні тенденції структурно-організаційних змін у системі загальної середньої освіти сільської місцевості; розроблено структурно-організаційну модель інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості та введено поняття „територіального освітнього округу”; розроблено програму та організаційно-нормативне й методичне забезпечення формувального педагогічного експерименту.

На третьому (експериментальному) етапі (2001-2004 рр.) здійснено формувальний педагогічний експеримент, у ході якого завдяки застосуванню створеного на попередніх етапах дослідження теоретико-технологічного інструментарію забезпечено спрямований прогресивний розвиток системи загальної середньої освіти сільського адміністративного району із традиційного вихідного до інноваційного високоефективного стану.

На четвертому (впроваджувально-узагальнювальному) етапі (2005-2011 рр.) проаналізовано, інтерпретовано й узагальнено результати педагогічного формувального експерименту; здійснено перехід від теоретичних моделей до наукових висновків у вигляді цілісної теорії і технології забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем; видано монографію; розроблено нормативне забезпечення функціонування і розвитку інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості та її складників; здійснено комплекс організаційних заходів щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження у педагогічну практику.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів.

Вперше розроблено цілісну синергетичну теорію функціонування і спрямованого розвитку освітніх систем – теорію БМ-систем („систем без меж”); введено поняття спрямованого розвитку; розроблено й теоретично обґрунтовано

технологію забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем; введено поняття „територіальний освітній округ”; розроблено класифікацію територіальних освітніх округів та нормативне забезпечення їх функціонування; розроблено теоретичне обґрунтування методик спрямованого розвитку педагогічної культури вчителя та управлінської культури директора загальноосвітнього навчального закладу.

Обґрунтовано, що:

- розвиток системи загальної середньої освіти сільської місцевості в сучасних умовах відбувається як процес ускладнення її структури – виникнення великої кількості нових складників різних типів, які забезпечують надання розширеного спектру освітніх послуг та встановлення між ними постійних функціональних зв'язків;

- здійснювати спрямований розвиток освітніх систем можливо лише в межах одного якісного перетворення (переходу між найближчими якісними станами);

- спрямований розвиток забезпечується шляхом вчинення цілеспрямованих дій – інноваційних цільових проєктів, окремих або об'єднаних у каскадні програми розвитку, за умов, що вони є ідеальними системними реплікаторами для даної системи, тобто несуть одну з потенційно можливих форм порядку (способу організації) і в них враховано всі особливості конкретної системи та зовнішнього середовища;

- значне зростання якості загальної середньої освіти в сільській місцевості доцільно забезпечувати шляхом створення освітніх мереж – структур модульного типу із зв'язками кооперації та координації між їх складниками, значно більших за окрему сільську школу, причому їх ефективність зростає в напрямі збільшення розмірів і досягає максимального значення та оптимальності на рівні районного освітнього округу.

Подальшого розвитку дістали: методологічні аспекти теорії та практики розвитку освітніх систем; теоретичні основи технології розроблення і реалізації цільових проєктів та програм розвитку освітніх систем.

Конкретизовано: наукові уявлення про механізми розвитку складних об'єктів; суперечності та тенденції розвитку сучасних систем загальної середньої освіти сільської місцевості; наукові уявлення про склад та структуру системи загальної середньої освіти сільської місцевості на різних етапах її розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони у своїй єдності як теорія і технологія забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем можуть бути використані в ході розв'язання теоретичних і практичних проблем реформування шкільної освіти сільської місцевості країни, формування державної освітньої політики у цій сфері.

Положення про навчально-виховне об'єднання „територіальний освітній округ”, типовий договір про створення навчально-виховного об'єднання „територіальний освітній округ”, статут районної асоціації дитячих організацій, положення про районну очно-заочну різнопрофільну школу, положення про районну мережу центрів довузівської підготовки, положення про районний методичний кабінет модульного типу, бланки-концепції індивідуальних програм розвитку педагогічної культури вчителя та управлінської культури директора загальноосвітнього навчального закладу можуть бути використані працівниками

управлінь та відділів освіти державних адміністрацій, районних методичних кабінетів, керівниками навчальних закладів для розроблення моделей і програм розвитку освітніх об'єктів, удосконалення виховної роботи з учнями та методичної роботи з педагогами.

На базі створених у ході дослідження інноваційних освітніх систем – районного освітнього округу, районного методичного кабінету модульного типу, районної асоціації дитячих організацій можуть діяти школи передового педагогічного досвіду, проводитись науково-практичні семінари, проходити курси підвищення кваліфікації керівників та педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів сільських регіонів країни.

Упровадження результатів дослідження. Результати дослідження використано під час розроблення Примірного положення про освітній округ, затвердженого наказом МОН України від 05.04.2006 р. № 267, та Положення про освітній округ, затвердженого постановою КМ України від 27.08.2010 р. № 777 (довідки: Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 30.06.2011 р. № 212-15-1605; комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України від 30.06.2011 р. № 04-22/16-629), а також впроваджено у практику роботи управлінь освіти і науки Житомирської, Київської, Рівненської, Черкаської обласних держадміністрацій; відділів освіти Бобровицької районної держадміністрації Чернігівської області, Врадіївської районної держадміністрації Миколаївської області, Старосинявської районної держадміністрації Хмельницької області; Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів; Асоціації керівників шкіл України (АКШУ) (довідки: управління освіти і науки Житомирської обласної держадміністрації від 30.06.2011 р. № 1-1797, головного управління освіти і науки Київської обласної держадміністрації від 30.06.2011 р. № 12-01-10-1575, управління освіти і науки Рівненської обласної держадміністрації від 29.06.2011 р. № 2050-01/01-09/11, головного управління освіти і науки Черкаської обласної держадміністрації від 30.06.2011 р. № 1486/01; відділу освіти Бобровицької районної держадміністрації Чернігівської області від 30.06.2011 р. № 733, відділу освіти Врадіївської районної держадміністрації Миколаївської області від 28.06.2011 р. № 325, відділу освіти Старосинявської районної держадміністрації Хмельницької області від 29.06.2011р. № 513; Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти від 30.06.2011 р. № 448, Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів від 29.06.2011 р. № 409; Асоціації керівників шкіл України (АКШУ) від 21.06.2011 р. № 62).

Вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічною обґрунтованістю вихідних теоретичних положень; використанням сукупності методів дослідження, адекватних об'єкту і предмету дослідження; поєднанням кількісного й якісного порівняльного аналізу здобутих результатів; об'єктивністю критеріїв оцінювання результатів педагогічного експерименту; широкими апробацією та упровадженням здобутих результатів дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження повідомлялися й обговорювалися на науково-практичних

конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції: „Післядипломна педагогічна освіта в умовах глобалізації” (Київ – Біла Церква, 2005 р.); Всеукраїнських конференціях: „Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку” (Київ, 1999 р.), „Освітня система сільського регіону: проблеми та перспективи розвитку” (Б. Церква, 2000 р.), „Удосконалення управління соціально-психологічною службою в умовах реформування освіти в Україні (Б. Церква, 2000 р.), „Сучасна освіта в сільській школі: управління, навчальні та виховні аспекти” (Дніпропетровськ, 2003 р.), „Управління системою освіти сільських адміністративних районів в умовах формування інноваційної моделі розвитку галузі” (Дніпропетровськ, 2005 р.); „Роль обласного інституту післядипломної педагогічної освіти у професійному розвитку завідувачів районними (міськими) методичними кабінетами” (Б. Церква, 2006 р.), „Моделі розвитку сучасної української школи” (Черкаси, 2006 р.); „Психологічні та соціально-економічні основи забезпечення організаційного розвитку освітніх організацій” (Б. Церква, 2008 р.), Всеукраїнському педагогічному форумі (Полтава, 2005 р.); Всеукраїнському науково-практичному семінарі „Поширення адаптованого польського досвіду задля збереження освітніх послуг у сільській місцевості” (Луганськ, 2011 р.); наукових конференціях: в Інституті педагогіки АПН України (Київ, 1988 р., 2001 р.), Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова (Київ, 2001 р.), Міжнародному інституті лінгвістики і права (Київ, 2001 р.); щорічних науково-практичних конференціях керівників навчальних закладів Київської області (Київ, 1999-2011 р.); круглих столів Міжнародної виставки „Сучасна освіта в Україні” (Київ, 2003 р., 2004 р., 2006 р.); авторських курсах дисертанта для керівників сільських шкіл (Б. Церква, 2004 р., 2005 р.); авторських науково-практичних семінарах дисертанта для науковців та керівників навчальних закладів і установ освіти 10 областей України (Ставище, 2001-2011 рр.); Всеукраїнському проєкті НАПН України „Педагоги-новатори в Україні”: „Осадчий І. Г. : освітні технології для сільської школи” (Київ, 2009 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 35 наукових працях. З них: 1 монографія, 27 одноосібних статей у фахових наукових виданнях, 4 статті у наукових виданнях, 3 доповіді у збірниках наукових конференцій. Одноосібних публікацій – 35.

Кандидатську дисертацію „Організаційно-педагогічні умови формування соціального досвіду учнів сільських шкіл” (спеціальність 13.00.01 – теорія та історія педагогіки) захищено 3 червня 1994 року. Матеріали у дослідженні теми докторської дисертації та її написанні не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг тексту становить 622 сторінки (основного тексту – 402 сторінки). У списку використаних джерел (обсяг 40 сторінок) подано 473 найменувань. Робота містить 13 таблиць, 19 рисунків, 17 формул, 19 додатків на 180 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, основні завдання роботи; викладено основні положення концепції дослідження, сформульовано гіпотезу; окреслено теоретико-методологічні засади та методи дослідження; розкрито етапи наукового пошуку; наведено дані про його експериментальну базу, впровадження результатів, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення дослідження.

У першому розділі – **„Теоретико-методологічні основи спрямованого розвитку освітніх систем”** – окреслено етапи генезису теоретико-методологічних засад спрямованого розвитку освітніх систем, обґрунтовано вибір синергетики як загальнонаукової методології дослідження, розроблено цілісну синергетичну теорію функціонування й спрямованого розвитку освітніх систем, а також обґрунтовано на її засадах теоретичну модель освітньої системи та концептуальні засади діяльності із забезпечення її спрямованого розвитку.

Вивчення та критичний аналіз літератури з проблеми дослідження дає змогу стверджувати, що генезис теорії спрямованого розвитку освітніх систем ґрунтується на дослідженнях основоположників синергетики Г. Хакена та І. Пригожина; вже на перших етапах становлення синергетики її автори почали поширювати виявлені закономірності на об'єкти набагато складнішої природи – біологічні та соціальні системи; синергетика широко використовується в сучасних природничих та суспільних науках (В. Василькова, С. Капіца, О. Князева, С. Курдюмов, І. Стенгерс, Л. Мельник, Г. Малінецький, В. Мілованов та ін.) і здатна виконувати роль загальнонаукової методології дослідження процесів функціонування і розвитку освітніх систем; у педагогіці існують лише окремі спроби використання синергетики для пояснення педагогічних явищ та розроблення теоретичних засад спрямованого розвитку освітніх систем як механізму її реформування (О. Козлова, В. Кушнір, Л. Ляшенко, С. Подмазін, А. Подейко, О. Пугачова, О. Чалий, А. Шевцов та інші); існує нагальна потреба в розробленні на засадах синергетики цілісної теорії функціонування і спрямованого розвитку освітніх систем, більшість з яких нині перебуває у стані постійних сутнісних змін.

Унаслідок аналізу теоретичних положень синергетики і теорії систем, а також практики їх застосування для дослідження освітніх об'єктів, ми запропонували під час створення теоретичних моделей відкритих систем вирізняти три їх стани:

- рівноважний стаціонарний стан, за якого значення макропараметрів стану та характер функціональних залежностей між ними точно відповідають аттрактору (attracthere – від лат. „притягувати”) як ідеальному образу стабільно функціонуючої системи;

- динамічний стаціонарний стан, за якого значення макропараметрів стану та характер функціональних залежностей між ними поки що не повністю відповідають обраному аттрактору, але вже визначаються ним, а система здійснює рух (наближається, повертається) до відповідного рівноважного стаціонарного стану;

- нерівноважний стан, за якого значення і сам набір макропараметрів стану та характер функціональних залежностей між ними змінюються випадково.

Кожному із станів віднайдено оптимальний тип управління:

- для рівноважного стаціонарного стану – лінійне (процесне) управління, яке здійснюється за програмою без урахування оперативної інформації про стан об'єкта та середовища;

- для динамічного стаціонарного стану – системне управління, яке здійснюється за програмою з урахуванням оперативної інформації про стан об'єкта та середовища;

- для нерівноважного стану – синергетичне управління, яке здійснюється акційно за принципами організаційної культури об'єкта з урахуванням оперативної інформації про його стан та стан середовища.

Обґрунтовано, що всі типи управління є ефективними, їх інструментарій повинен бути в арсеналі кожного сучасного керівника закладу (установи) освіти, а доцільність застосування визначається станом об'єкта та метою управління.

На засадах синергетики було розроблено матрицю станів складного об'єкта як інструмент теоретичного дослідження процесів його розвитку. Це уможливило в координатах рівня метаболізму та рівня гомеостазу виявити всю сукупність потенційно допустимих станів об'єкта, проектувати й досліджувати можливі траєкторії його розвитку. Виконаний етап теоретичного дослідження проблеми дав змогу дійти таких висновків:

- складний об'єкт має скінчену кількість можливих стаціонарних станів в межах зони найближчого змінювання;

- існує три відмінних траєкторії змінювання складного об'єкта: прогрес як висхідний рух до вищого рівня якості (рівня гомеостазу); регрес як нисхідний рух до нижчого рівня якості (рівня гомеостазу); адаптація як кількісні зміни в межах обраної якості (рівня гомеостазу);

- розвиток складного об'єкта відбувається за однією із допустимих траєкторій під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників одночасно або окремо.

У процесі дослідження введено поняття „спрямований розвиток” та розкрито його зміст. З'ясовано, що спрямований розвиток – це процес змінювання за обраним напрямом, встановленими змістом і тривалістю; спрямований розвиток як вид розвитку є оптимальним та ефективним механізмом реформування освітніх систем; спрямований розвиток складного об'єкта можливий лише в межах одного якісного перетворення (переходу між найближчими якісними станами).

На основі аналізу літературних джерел зроблено висновок, що на даний час у педагогічній науці відсутні цілісні теорії функціонування і розвитку освітніх систем, які розроблено на засадах синергетики, і що досягти мети дисертаційного дослідження без наявності такої теорії неможливо. Тому таку теорію було нами розроблено і означено як теорію БМ-систем („систем без меж”), інша назва – теорія освітніх мереж. До структури цієї теорії входять: вихідні твердження (аксіоми); похідні твердження (логічні наслідки) – закономірності функціонування освітніх мереж та загальні розв'язки основних опорних задач спрямованого розвитку освітніх систем.

Вихідні твердження (аксіоми):

1. Ресурсний простір освітнього середовища учня складається з чотирьох потоків освітніх ресурсів, які відповідають чотирьом групам суб'єктів освітньої діяльності: учням, батькам, вчителям, суспільству в особі соціумів та держави. Потік

освітніх ресурсів – це надані й спрямовані суб'єктами освітньої діяльності матеріальні й ідеальні цінності на основі яких організовується освітній процес.

Освітня система не є суцільною і однорідною, а складається з окремих більш або менш упорядкованих (унормованих) зон, тобто є мережею (сіткою) і між її зонами порядку існують зв'язки взаємодії. Елементами (найменшими неподільними частинами), з яких складається структура мережі, є вузли (В) – зони безпосередньої взаємодії потоків освітніх ресурсів.

Сукупність вузлів четвертого рівня (В4), тобто таких, у яких відбувається одночасна взаємодія освітніх ресурсів усіх чотирьох потоків, є інституційним освітнім середовищем учня. Відповідна йому сукупність спеціальних інструментів педагогічного впорядкування потоків освітніх ресурсів і організації на їх просторі освітнього процесу є власне освітньою системою.

Сукупність вузлів третього (В3) та другого (В2) рівнів утворюють, відповідно, зону сильного впливу та зону помірного впливу, які не є предметом подальшого розгляду. Ці зони разом із освітніми ресурсами, які не взаємодіють між собою, утворюють фонове освітнє середовище учня. Воно є зовнішнім простором освітньої системи. Концептуальну структурну модель освітнього середовища учня зображено на рис. 1.

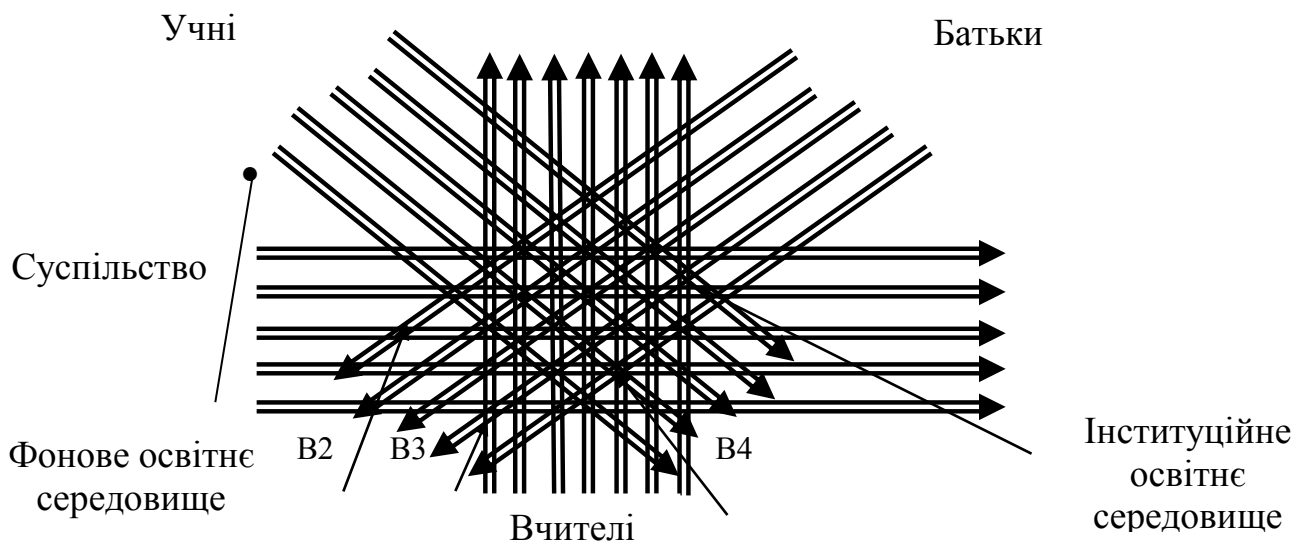

Рис. 1. Концептуальна структурна модель освітнього середовища учня

Вимогу до характеру розбудови структури внутрішнього простору БМ-системи, за якою вона формується як дискретна, тобто складається з окремих конструкційно й функціонально закінчених самодостатніх складників, між якими існують зв'язки взаємодії, означено нами як принцип модульності структурування освітніх систем.

2. У результаті безпосередньої взаємодії освітніх ресурсів усіх чотирьох потоків, яка відбувається у вузлах В4, утворюються продукти освітньої діяльності першого рівня (ПОД1), до складу яких входять результати освітньої діяльності першого рівня (РОД1) – освітні продукти, які відповідають конкретній освітній послугі, та проміжні продукти освітньої діяльності (ППОД1), котрі

використовуються в подальшому для отримання продуктів освітньої діяльності вищих рівнів.

3. Усі вузли мережі взаємодіють між собою через продукти освітньої діяльності, і їх взаємодія має кооперативний характер – поведінка вузлів може самостійно взаємоузгоджуватись, виникає можливість спільного узгодженого використання освітніх ресурсів усіх видів.

4. Усі вузли мережі мають властивість вибіркової чутливості на дії (впливи) внутрішніх і зовнішніх чинників.

5. Рівноважний стаціонарний стан для вузла є штучним, адже потоки освітніх ресурсів завжди неузгоджені між собою, а тому може існувати лише завдяки наявності та активності підсистеми управління першого рівня. Але рівноважний стаціонарний стан є бажаним, адже саме в ньому або в динамічному стаціонарному стані (частково) вузол продукує ПОД1 визначеної якості і в потрібній кількості.

6. Вузли у нерівноважному стаціонарному стані піддаються впливові власних флуктуацій, які в рівноважному стаціонарному стані гасяться самі собою завдяки наявності дифузії або діям підсистеми управління першого рівня. У результаті виходу з точки біфуркації вузол має нову структуру, властивості, інший набір макропараметрів стану.

7. Складні продукти освітньої діяльності, в тому числі й результати освітньої діяльності створюються у процесі узгодженого функціонування певної кількості вузлів, які утворюють функціональний модуль. Функціональний модуль обов'язково має підсистему управління другого рівня, завдяки якій він може перебувати у рівноважному стаціонарному стані тривалий час і продукувати продукти освітньої діяльності другого рівня (ПОД2, тобто РОД2 і ППОД2), отримуючи для цього освітні ресурси та ППОД 1.

Функціональні модулі бувають різних рівнів: функціональні модулі першого рівня (ФМ1) складаються із В4; функціональні модулі другого рівня (ФМ2) складаються із В4 і ФМ1; функціональні модулі третього рівня (ФМ3) складаються із В4, ФМ1 та ФМ2 і т. д. Функціональні модулі є компонентами інституційного освітнього середовища учня.

Створення результатів та проміжних продуктів освітньої діяльності третього рівня (ПОД3, тобто РОД3 і ППОД3), які асоціюються із освітніми послугами загальносистемного рівня, забезпечується завдяки функціонуванню цілісних освітніх систем, наприклад загальноосвітнього навчального закладу або територіальної системи освіти тощо. Загальносистемний рівень обов'язково має підсистему управління третього рівня.

8. Функціональний модуль відносно інших складників мережі поводить як єдине ціле, і для нього характерні всі описані вище властивості вузла.

9. Мережа у цілому завжди продукує не одиничний продукт виходу, а множину продуктів освітньої діяльності всіх трьох рівнів: РОД1, РОД2 і РОД3 та ППОД1, ППОД2, ППОД3. Тому освіта як результат є сукупністю результатів освітньої діяльності на усіх трьох рівнях, а освіта як процес – сукупністю освітніх технологій, які застосовуються в освітніх інституціях усіх трьох рівнів.

10. Для утримання елементів, компонентів та інституційного освітнього середовища учня в цілому в рівноважному стаціонарному стані, за якого

продукується набір результатів освітньої діяльності визначеної кількості і якості, створюються спеціальні інструменти впорядкування потоків освітніх ресурсів та організації освітнього процесу – освітні інституції та їх впорядковані сукупності – цілісні освітні системи та їх підсистеми. Тому освіта як соціокультурний інститут є сукупністю освітніх інституцій усіх трьох рівнів.

Освітня інституція – це освітня установа, заклад або частина (підрозділ) установи, закладу, а також їх об'єднання.

11. Найвищим рівнем інтеграції освітніх інституцій у цілісних освітніх системах є спільне використання (кооперація) ресурсів і можливостей, а також узгодження (координація) функціонування й розвитку. За наявності таких властивостей системи модульного типу (розбудовані відповідно до вимог принципу модульності структурування освітніх систем) перетворюються на освітні мережі.

Під освітніми мережами розуміємо освітні системи (підсистеми) модульного типу, між освітніми інституціями яких існують горизонтальні й вертикальні зв'язки кооперації ресурсів і можливостей, а також координація функціонування й розвитку.

У зв'язку з очевидним зростанням складності і впорядкованості структури та ефективності використання освітніх ресурсів нами запропоновано освітні мережі вважати вищим рівнем розвитку освітніх систем.

12. Характер порядку (упорядкованості), який існує у вузлі, функціональному модулі, системі в цілому, можливо однозначно описати за допомогою скінченної множини X її законів самоорганізації, або по-іншому – організаційних принципів (X_k). Множина X для будь-якого об'єкта пізнання є виразником його сутності, а окремі X_k – окремими сутностями, які характеризують його окремі аспекти. Множина X є організаційною культурою системи і складається з її організаційних принципів.

Здійснивши дослідження поведінки моделі освітньої системи у вигляді мережі під дією зовнішніх та внутрішніх чинників (зміни потоків освітніх ресурсів та діяльність внутрішніх підсистем управління) з'ясовано такі закономірності функціонування освітніх мереж:

- освітня мережа здатна забезпечувати одержання результатів освітньої діяльності визначеної якості та кількості тривалий час, якщо вона отримує достатню кількість необхідних ресурсів, а внутрішні підсистеми управління всіх рівнів працюють ефективно з використанням технологічного інструментарію лінійного (процесного) управління;

- освітня мережа здатна забезпечувати одержання результатів освітньої діяльності визначеної якості та у більшій кількості за наявності додаткової кількості необхідних ресурсів та завдяки здійсненню внутрішніми підсистемами управління спеціальних дій щодо оптимізації (раціоналізації) освітнього процесу з використанням інструментарію системного управління;

- освітня мережа здатна забезпечувати одержання нових результатів освітньої діяльності або результатів вищої якості тривалий час, лише на новому ресурсному просторі та після того, як відбудеться її спрямований розвиток завдяки використанню технологічного інструментарію синергетичного управління.

Врахувавши вихідні твердження теорії БМ-систем та закономірності функціонування освітніх мереж, нами одержано та обґрунтовано загальні розв'язки основних опорних задач спрямованого розвитку освітніх систем.

Задача 1. Як описати стан будь-якої зони порядку освітньої системи на довільному ієрархічному рівні?

Розв'язок задачі 1. Стан будь-якої зони порядку освітньої системи на довільному (локальному, модульному та загальносистемному) рівні можна однозначно описати за допомогою інформаційно-синергетичної моделі складного об'єкта (системи), яка має вигляд кортежу:

$$S_A = \langle \{a_1, \dots, a_i\}, \{b_1, \dots, b_m\}, \{X_1, \dots, X_k\} \rangle, \text{ або } S_A = \langle \{X_1, \dots, X_k\} \rangle, \text{ де}$$

S_A – довільна система (актуалізована реальність);

$X_k = f(b_1, \dots, b_m)$ – закон самоорганізації (організаційний принцип) як функціональна залежність між макропараметрами стану b_m ;

b_m – макропараметр стану як інтегральна характеристика відповідного масиву мікропараметрів a_i ;

a_i – мікропараметр стану;

$k \in \mathbb{N}, i \in \mathbb{N}, m \in \mathbb{N}, m < i$.

Задача 2. Які і яким чином потрібно використовувати макропараметри для того, щоб найбільш точно описати стан цілісної освітньої системи?

Розв'язок задачі 2. Добір макропараметрів b_m для здійснення опису стану системи потрібно здійснювати відповідно до вимог положення, яке означено нами як принцип невизначеності. Його суть полягає в тому, що під час одночасного застосування для опису стану складної ієрархічної освітньої системи (підсистеми) спряжених псевдонезалежних макропараметрів (тих, які сформувались на масиві не лише даного ієрархічного рівня) принципово неможливо дати точний опис її стану, тобто одночасно результатам її функціонування та механізмам діяльності, завдяки яким вони були досягнуті:

$$\Delta b_1 \cdot \Delta b_2 = d, \text{ де}$$

Δb_1 – невизначеність довільного макропараметра b_1 ;

Δb_2 – невизначеність макропараметра b_2 , спряженого з макропараметром b_1 , тобто такого, який характеризує розгорнуті в часі дії, котрі забезпечили значення b_1 ;

d – стала величина.

Задача 3. Якими є структура освітньої системи та засоби створення цілісного уявлення про неї?

Розв'язок задачі 3. Структуру цілісної освітньої системи (ЦОС) адекватно відображає її інституційна модель (ІМ):

$$ІМ \text{ ЦОС} = \begin{cases} \sum OI_3 \\ \sum OI_2 \\ \sum OI_1 \end{cases}, \text{ де}$$

OI_1 – освітні мікроінституції, OI_2 – освітні мезоінституції, OI_3 – освітні макроінституції.

Якщо в рамках інституційної моделі сутність освітніх інституцій всіх рівнів і системи в цілому розкрити за допомогою їх інформаційно-синергетичних моделей,

отримаємо структурно-організаційну модель (COM) цілісної освітньої системи, виражену формулою:

$$\text{COM ЦОС} = \langle \{\text{ІМ ЦОС}\}, \{\text{S}_A\} \rangle$$

Отже, цілісне уявлення про освітню систему дає змогу отримати її структурно-організаційна модель як об'єднання інституційної та інформаційно-синергетичної моделей. COM ЦОС є теоретичною моделлю освітньої системи.

Задача 4. Що є чинниками вибору напрямку спрямованого розвитку освітньої системи?

Розв'язок задачі 4. Вибір напрямку спрямованого розвитку освітньої системи визначається принципом фундаментальної, або соціально-економічної, техніко-технологічної та комунікаційно-інформаційної відповідності: освітні інституції та системи (їх статус, структура, освітні технології, які в них застосовуються, механізми забезпечення ресурсами тощо) мають постійно оновлюватись відповідно до прогресивних змін, які відбуваються в соціально-економічних, техніко-технологічних та комунікаційно-інформаційних сферах суспільства на кожному з етапів його історичного розвитку.

Задача 5. Як у складній системі поширюється новий порядок та який технологічний інструментарій потрібно використовувати для забезпечення її спрямованого розвитку?

Розв'язок задачі 5. Цілеспрямоване поширення того чи іншого порядку – закону самоорганізації (організаційного принципу) на локальному, модульному та загальносистемному рівнях забезпечується шляхом розроблення та здійснення окремих дій (акцій) у вигляді інноваційних цільових проектів або їх узгоджених сукупностей – каскадних програм розвитку як носіїв цього порядку. Реалізація цільового проекту передбачає виконання певної роботи із упорядкування внутрішнього простору освітньої системи.

Доведено, що інноваційні цільові проекти і каскадні програми розвитку здатні забезпечувати очікувані зміни лише в межах одного якісного перетворення (переходу між найближчими якісними станами) й обов'язково повинні бути ідеальними системними реплікаторами, тобто абсолютно точно відповідати як характеру (сутності) самого порядку – функціональній залежності між макропараметрами b_m , так і особливостям (властивостям) самої системи та її ресурсному забезпеченню. Така повна відповідність досягається шляхом практичного добору умовних коефіцієнтів біля макропараметрів b_m у структурі закону самоорганізації, за умови, що в ході розроблення інноваційних цільових проектів додержано вимоги принципу поетапного привласнення мети діяльності, суть якого зводиться до наступного. З'ясовано, що для того, щоб зовнішня ідея стала внутрішньою спонукою до дії, необхідно, щоб відбулися такі три етапи її інтеріоризації: як зовнішньої цінності колективу; як внутрішньої цінності колективу; як внутрішньої цінності особистості.

Вимогу щодо використання інноваційних цільових проектів та каскадних програм розвитку як ідеальних системних реплікаторів для забезпечення спрямованого розвитку системи нами означено як принцип проектності в управлінні розвитком, а сукупність концептуальних засад діяльності із забезпечення

спрямованого розвитку освітніх систем – як концепцією управління розвитком за принципами організаційної культури. Її сутність зводиться до таких положень:

- розвитком освітньої системи є зміна її організаційної культури як на загальносистемному рівні, так і на рівнях її складників та потоків освітніх ресурсів;
- напрям змінювання освітньої системи (її складників) відповідає напрямку змін, які відбуваються в соціально-економічних, техніко-технологічних та комунікаційно-інформаційних сферах суспільства на кожному з етапів його історичного розвитку;
- технологічним інструментарієм забезпечення спрямованого розвитку складного об'єкта на локальному рівні є інноваційні цільові проекти, а на модульному та загальносистемному рівнях – каскадні програми розвитку як ідеальні системні реплікатори.

Результатом виконаної роботи є методологія дослідження як комплекс методологічних орієнтирів (законів, принципів і категорій діалектики, положень синергетики і теорії БМ-систем), а також інструментів здобуття наукових знань і пошуку засобів та способів забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем (структурно-організаційна модель освітньої системи і концепція управління розвитком за цінностями організаційної культури).

У другому розділі – **„Стан та особливості функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості”** – дано характеристику стану і загальним тенденціям змінювання шкільної освіти сільської місцевості в сучасних умовах.

В ході дослідження введено і теоретично обґрунтовано поняття „система загальної середньої освіти сільської місцевості”. З'ясовано, що система загальної середньої освіти сільської місцевості (СЗСОСМ) – це сукупність освітніх інституцій (навчальних закладів, освітніх установ та органів управління освітою, а також їх елементів, компонентів та об'єднань), які завдяки постійному функціонуванню та взаємодії між собою створюють інституційне освітнє середовище учня як спеціальним чином (через організаційні принципи, норми, технології) впорядкований простір матеріальних (приміщення, обладнання, засоби, кошти тощо) та ідеальних (освітні стандарти, мотиви, здібності, якості, установки, впливи, зусилля тощо) освітніх ресурсів, в якому учні, що проживають на даній сільській території, здобувають повну загальну середню освіту.

Застосувавши інституційну модель освітньої системи до системи загальної середньої освіти сільської місцевості, отримаємо її інституційну модель (ІМ СЗСОСМ), яка має такий вигляд:

1. До рівня „освітні мікроінституції” належать:

1.1. Навчально-виховний момент (НВМ) – освітня мікроінституція як інструмент формування та утримування в рівноважному стаціонарному стані вузлів В4 інституційного освітнього середовища учня. НВМ використовується для досягнення простої освітньої цілі, яка не зводиться до простішої, тобто для отримання РОД1. НВМ різних видів існують у вигляді навчальних і виховних завдань, доручень, спеціально створених проблемних ситуацій, навчальних демонстрацій тощо.

2. До рівня „освітні мезоінституції” належать:

2.1. Навчально-виховне заняття (НВЗ) – освітня мезоінституція як інструмент формування та утримування в рівноважному стаціонарному стані ФМ1 інституційного освітнього середовища учня. Завдяки НВЗ створюються РОД2 (1). НВЗ різних видів існують у вигляді уроків, екскурсій, конференцій, змагань, вечорів, тематичних зустрічей, конкурсів тощо.

2.2. Навчально-виховний курс (НВК_N, де N – умовне позначення навчального предмета) – освітня мезоінституція як інструмент формування та утримування в рівноважному стаціонарному стані ФМ2 інституційного освітнього середовища учня. Завдяки НВК забезпечується отримання РОД2 (2). НВК різних видів існують у вигляді навчальних курсів з основ наук інваріантної та варіативної частин робочого навчального плану, курсів за вибором, факультативних курсів, гуртків, навчальних та виховних проектів тривалістю до одного року тощо.

2.3. Навчальний рік (НР_N, де N від 1 до 11) – освітня мезоінституція як інструмент формування та утримування в рівноважному стаціонарному стані ФМ3 інституційного освітнього середовища учня. НР_N різних видів застосовується для досягнення складних дидактичних, а також виховних цілей (соціалізація особистості, тренінг з формування досвіду виконання певних соціальних ролей у дитячому колективі (учнівське самоврядування)), розвивальних цілей (наприклад, завдань фізичного розвитку) тощо. Завдяки НР_N отримують РОД2 (3).

2.4. Ступінь школи (СШ_N, де N від 1 до 3) – освітня мезоінституція як інструмент формування та утримування в рівноважному стаціонарному стані ФМ4 інституційного освітнього середовища учня. СШ_N різних видів використовується для здобуття певного освітнього рівня (початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта). Завдяки СШ_N отримують РОД2 (4).

3. До рівня „освітні макроінституції” належать:

3.1. Цілісна освітня система (ЦОС_N, де N – умовне позначення типу освітньої системи) – освітня макроінституція як інструмент формування та утримання в рівноважному стаціонарному стані загальносистемного рівня інституційного освітнього середовища учня, на якому забезпечується здобуття загальної середньої освіти у повному обсязі. ЦОС_N існують у вигляді загальноосвітніх навчальних закладів різних типів, а також їх асоціацій, об’єднань та комплексів і забезпечують отримання РОД3.

Узагальнений вигляд інституційної моделі системи загальної середньої освіти сільської місцевості представлено формулою:

$$IM\ C3COCM = \begin{cases} \sum ЦОС_N \\ \sum СШ_N \\ \sum НР_N \\ \sum НВК_N \\ \sum НВЗ \\ \sum НВМ \end{cases}$$

Використовуючи інституційну модель, вдалося виділити й описати три якісно відмінних етапи розвитку системи загальної середньої освіти сільської

місцевості. До 1997 року – початку радикальних соціально-економічних реформ в аграрному секторі економіки країни – існувала традиційна система загальної середньої освіти сільської місцевості (СЗСОСМ (Т)). З 1997 р. до 1999 р. відбувалося формування сучасної системи загальної середньої освіти сільської місцевості (СЗСОСМ (С)). З 1999 року і до теперішнього часу відбувається формування інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості (СЗСОСМ (ІН)), в т. ч. і завдяки формувальному педагогічному експерименту, який проводився в рамках даного дисертаційного дослідження.

У ході констатувального педагогічного експерименту було з'ясовано, що кількість видів структурних складників СЗСОСМ (С), порівняно із СЗСОСМ (Т) значно зросла: освітніх мікроінституцій збільшилося на 20 %, освітніх мезоінституцій – на 113 %, освітніх макроінституцій – на 300 %.

На основі порівняльного аналізу інституційних моделей традиційної та сучасної систем загальної середньої освіти сільської місцевості було виявлено такі тенденції змінювання системи загальної середньої освіти сільської місцевості на зламі століть:

- на всіх її ієрархічних рівнях відбуваються як прогресивні, так і регресивні зміни, зумовлені відсутністю стаціонарних потоків освітніх ресурсів та постійним зростанням індивідуальних і суспільних вимог до результатів освітньої діяльності;
- соціально-майнові розшарування в суспільстві та розвиток психолого-педагогічної діагностики спричинили інтенсивні процеси диференціації учнівських контингентів на рівні класів та навчальних закладів у цілому, а також (зрідка) і на міжшкільному рівні;
- на всьому її просторі, поряд із традиційними, з'являються нові стаціонарні та ситуативні структурні складники (в т. ч. і на рівнях вищих за рівень загальноосвітніх навчальних закладів), які здатні надавати спектр нових освітніх послуг, обслуговуючи тим самим нові освітні потреби диференційованих учнівських потоків.

Екстраполяція наявних тенденцій змінювання дала нам змогу зробити висновки щодо основних характеристик інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості. З'ясовано, що:

- розвиток система освіти у подальшому (починаючи з першого десятиліття ХХІ ст.) буде відбуватися шляхом виникнення (поряд із традиційними) великої кількості нових, добре упорядкованих стаціонарних і ситуативних її складників, встановлення горизонтальних і вертикальних зв'язків кооперації й координації між ними, тобто створення освітніх мереж;
- диференціація учнівських контингентів буде поглиблюватися через формування стаціонарних та ситуативних учнівських потоків, що спричинить подальшу диференціацію освітнього процесу аж до формування індивідуальних освітніх траєкторій та створення сприятливих умов для розвитку особистості учня;
- диференційований освітній процес вийде за межі навчальних закладів і відбуватиметься на всьому просторі територіальних систем освіти, які існуватимуть у вигляді територіальних освітніх (навчально-виховних) систем;
- нові складники структури та система освіти у цілому перейдуть у рівноважний стаціонарний стан і стануть суб'єктами гарантії конституційного

права громадян на загальну середню освіту в сільській місцевості, забезпечуючи значно кращі умови та результати освітньої діяльності, ніж загальноосвітні навчальні заклади, що діють окремо;

- з'являться нові механізми комунікаційних зв'язків, які уможливають безперешкодний доступ до освітніх інституцій, які надають ту чи іншу освітню послугу;

- управління розвитком системи освіти, в т. ч. загальноосвітніх навчальних закладів, їх підсистем, а також об'єднань (загальноосвітніх навчальних закладів, установ освіти, їх підрозділів тощо), буде здійснюватися не із єдиного центру, а із великої кількості центрів управління розвитком на всіх ієрархічних рівнях системи, які будуть координувати свої дії та кооперувати ресурси, створюючи відповідні мережеві (сіткові) управлінські структури та механізми.

Виконаний етап дослідження дав змогу розкрити структуру системи загальної середньої освіти сільської місцевості на різних етапах її розвитку, з'ясувати тенденції змінювання та основні характеристики її нового інноваційного стану.

У третьому розділі – **„Структура та організаційно-нормативне забезпечення інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості”** – подаються результати дослідження морфологічних особливостей структури, типологія організаційних форм та нормативне забезпечення інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості.

Спираючись на визначені тенденції змінювання та використовуючи як інструмент теоретичного дослідження інституційну модель освітньої системи нами розроблено інституційну модель системи загальної середньої освіти (ІМ СЗСОСМ (ІН)). Головною її відмінністю від інституційних моделей традиційної та сучасної систем загальної середньої освіти сільської місцевості є наявність в її структурі великої кількості нових складників, поява яких зумовлена виходом освітнього процесу за межі окремого навчального закладу на простір територіальних освітніх систем. Так, кількість видів структурних складників інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості порівняно із сучасною та традиційною значно зросла: освітніх мікроінституцій – на 83 % та 120 %; освітніх мезоінституцій – на 94 % та 313 %; освітніх макроінституцій – на 75 % та 600 %. Наявність великої кількості різних видів освітніх інституцій у структурі інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості дає змогу організовувати здобуття загальної середньої освіти на основі глибокої диференціації учнівських контингентів та навіть за індивідуальними освітніми потребами.

Результати теоретичного аналізу структури інституційної моделі інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості дають підстави стверджувати, що забезпечувати стаціонарне функціонування і розвиток збагаченого інституційного освітнього середовища учня без спеціального класу освітніх макроінституцій неможливо. Тому було розроблено нову організаційну форму системи загальної середньої освіти сільської місцевості – територіальний освітній округ.

Загалом, територіальний освітній округ (ТОО) – це територіальна система загальної середньої освіти модульного типу, що забезпечує надання учням, які проживають на даній території, повної загальної середньої освіти і між її освітніми

інституціями існує кооперація ресурсів та координація функціонування й розвитку. Кооперація ресурсів передбачає спільне використання приміщень, обладнання, бібліотечних фондів, транспортних засобів, людських ресурсів тощо. Кооперація функціонування й розвитку передбачає узгодження планів роботи, розкладів, режимів, програм розвитку тощо.

Залежно від величини території нами визначено такі типи ТОО:

- шкільний округ, або освітній округ I ступеня – територіальна система загальної середньої освіти, до складу якої входить один загальноосвітній заклад I–III ступенів (опорний навчальний заклад округу), а також навчальні заклади нижчих ступенів (ЗОШ I ступеня, ЗОШ I–II ступенів тощо) та інші освітні інституції – окремі або у складі освітніх мереж;

- міжшкільний округ, або освітній округ II ступеня – територіальна система загальної середньої освіти, до складу якої входять кілька загальноосвітніх закладів I–III ступенів (опорні навчальні заклади освітнього округу) та інші установи освіти і навчальні заклади нижчих ступенів;

- районний освітній округ, або освітній округ III ступеня – територіальна система загальної середньої освіти, до складу якої входять усі навчальні заклади та установи освіти адміністративного району;

- міжрегіональний освітній округ, або освітній округ IV ступеня – територіальна система загальної середньої освіти, до складу якої входять окремі навчальні заклади та установи освіти сусідніх адміністративних районів.

Залежно від рівня інтеграції навчальних закладів у територіальних освітніх округах нами виокремлено такі види ТОО:

- навчально-виховне співтовариство – дружній союз навчальних закладів або систем освіти, заснований на єдності поглядів та дій у тій чи іншій сфері освіти;

- навчально-виховне об'єднання – сукупність тісно пов'язаних між собою навчальних закладів або систем освіти, які виконують різноманітні функції для досягнення спільно визначеної освітньої мети;

- навчально-виховний комплекс – навчальний заклад або система освіти, які складаються із значної кількості структурних підрозділів і забезпечують досягнення комплексної освітньої мети.

Суб'єктами угоди про створення навчально-виховного співтовариства є навчальні заклади та установи освіти, а навчально-виховного об'єднання та навчально-виховного комплексу – їх власники (уповноважені органи).

Теоретичний аналіз потенційних можливостей різних типів ТОО щодо їх здатності надавати освітні послуги високої якості дав змогу віднайти оптимальні територіальні межі інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості і переконливо довів, що саме районний освітній округ здатний забезпечувати сільській дитині високу якість і доступність загальної середньої освіти.

Врахувавши тенденції змінювання системи загальної середньої освіти сільської місцевості, необхідність розв'язання виявлених суперечностей її функціонування, розроблено інформаційно-синергетичну модель ТОО як сукупність таких основних організаційних принципів:

– ТОО є територіальною освітньою мережею й виступає суб'єктом гарантій конституційного права мешканців сільської території на загальну середню освіту, а також забезпечує надання дошкільної, позашкільної та професійно-технічної освіти відповідно до чинного законодавства [X (IH)₁];

– суб'єктами ТОО є окремі навчальні заклади й установи освіти певної території, а також їх постійні союзи (навчально-виховні співтовариства, навчально-виховні об'єднання, навчально-виховні комплекси), які кооперують свої ресурси й можливості та координують власну діяльність [X (IH)₂];

– ТОО має динамічну структуру, яка здатна швидко змінюватися відповідно до змін освітніх потреб учнів, побажань соціуму та вимог держави [X (IH)₃];

– до освітніх послуг, які надає ТОО, входить навчання, виховання (соціалізація) та всебічний розвиток дітей відповідно до державних стандартів і програм, які ресурсно та організаційно забезпечуються завдяки функціонуванню дидактичної системи ТОО, виховної системи ТОО, системи соціально-психологічної допомоги ТОО, методичної системи ТОО, системи управління ТОО [X (IH)₄];

– завдяки постійному моніторингу соціально-психолого-педагогічних особливостей учнів (вихованців) ТОО забезпечує надання особистісно-зорієнтованої освіти, тобто кожна дитина має можливість відповідно до особистісних прагнень та рівня розвитку обирати власний шлях, форму та зміст загальної середньої освіти в обсязі, передбаченому законом, й одержувати додаткову освіту та соціальну, психологічну, логопедичну допомогу [X (IH)₅];

– ТОО має постійно діючі механізми забезпечення доступності до широкого спектра ефективно функціонуючих освітніх інституцій, які надають ті чи інші освітні послуги для всіх учнів, які проживають на визначеній території [X (IH)₆];

– ТОО розвивається з урахуванням вимог принципу фундаментальної відповідності [X (IH)₇];

– управління ТОО здійснюється з урахуванням основних принципів громадсько-державного управління в освіті: загальносистемна адміністративна вертикаль на кожному із структурних рівнів постійно співпрацює з громадськими радами які мають широкі управлінські повноваження щодо прийняття управлінських рішень [X (IH)₈];

– центральний орган управління ТОО забезпечує зміщення основних пріоритетів в управлінні із адміністративних до організаційно-педагогічних дій і крім інструментів прийняття рішень, організації діяльності, координації дій і регулювання ресурсних потоків, контролю за результатами, має широку мережу консультаційних центрів із надання загальноосвітнім навчальним закладам і установам освіти, їх постійним союзам різних видів спеціалізованих високоякісних послуг – господарських, фінансових, транспортних, методичних, інформаційних, юридичних тощо [X (IH)₉];

– ТОО як спеціально сформоване інституційне освітнє середовище є комфортним для учнів, вчителів та батьків, сприяє професійному зростанню педагогічних й керівних кадрів, стимулює досягнення високих особистісних і колективних результатів діяльності [X (IH)₁₀].

Отже, структурно-організаційна модель територіального освітнього округу (COM TOO) має вигляд:

$$\text{COM TOO} = \langle \{ \text{IM СЗСОСМ (ІН)} \}, \{ X(\text{ІН})_1, \dots, X(\text{ІН})_{10} \} \rangle$$

Результатом виконаного етапу дослідження є нова організаційна форма системи загальної середньої освіти сільської місцевості – територіальний освітній округ, зокрема районний освітній округ як його найбільш ефективний тип, а також нормативне забезпечення у вигляді положення про навчально-виховне об'єднання „територіальний освітній округ” і типового договору про його створення.

У четвертому розділі – „**Технологія забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем**” – розкриваються основні організаційні засади та інструментарій технології забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем.

Для забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем було використано ідеї управління проектами – напряму менеджменту, який виник в 70-х роках ХХ століття, та технологічний інструментарій проектно-цільового управління загальноосвітнім навчальним закладом, розроблений нами в 1995 році.

Нами означено, що цільовий проект – це сукупність теоретичного забезпечення розв'язання конкретної проблеми та комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на переведення освітнього об'єкта з існуючого стану в бажаний або створення нового, упродовж заданого часу за наявних обмежень. Отже, цільовий проект – це акція, форма і зміст організації діяльності для досягнення поставленої мети. Теоретично обґрунтовано, що цільовий проект є носієм певного закону самоорганізації (X_k) і ідеальним системним реплікатором для системи, в якій очікується його здійснення.

Розроблено структуру цільового проекту. Теоретично обґрунтовано і експериментально підтверджено, що теоретичне забезпечення розв'язання конкретної проблеми необхідно розкривати у смисловій частині цільового проекту, детальний план дій – в операційній частині. Врахування конкретних умов та можливостей доцільно здійснювати в описі кадрового, організаційного, матеріально-технічного, фінансового, юридичного забезпечення цільового проекту. Схему розроблення цільового проекту зображено на рис.2.

У результаті синтезу положень концепції управління розвитком за цінностями організаційної культури та технологічного інструментарію проектно-цільового управління загальноосвітнім навчальним закладом розроблено технологію проектно-цільового управління розвитком освітніх систем як технологію забезпечення їх спрямованого розвитку.

До структури цієї технології як складники входять засоби забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем – цільовий проект і каскадна програма розвитку та відповідний спосіб забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем – алгоритм діяльності. Алгоритмом діяльності передбачається така послідовність дій та операцій:

- розроблення структурно-організаційної моделі освітньої системи як об'єднання її інституційної та інформаційно-синергетичної моделей;
- вивчення наявного стану освітньої системи та створення за допомогою структурно-організаційної моделі цілісного уявлення про її структуру і стан;

Рис. 2. Схема розроблення цільового проекту

- проектування бажаного стану освітньої системи з використанням її структурно-організаційної моделі та з додержанням вимог принципу фундаментальної відповідності щодо напрямів змінювання;
- порівняння структурно-організаційних моделей наявного та бажаного станів освітньої системи, виявлення набору суперечностей, які необхідно розв’язати в ході спрямованого розвитку, створення блоку загальних ініціатив;
- проведення експертизи на доцільність здійснення діяльності певного виду щодо розвитку освітньої системи та створення блоку актуальних проблем;
- створення матриці розвитку та матриці реплікаторів розвитку освітньої системи;
- створення текстового варіанта каскадної програми розвитку як впорядкованої сукупності інноваційних цільових проектів;
- проведення експертизи каскадної програми розвитку щодо її якості, прийняття та затвердження у встановленому порядку;
- розроблення розгорнутого (повного) текстового варіанта тих інноваційних цільових проектів, які внесені до плану роботи на конкретний навчальний рік;
- переведення об’єкта розвитку в нерівноважний стан (змінювання характеру потоків освітніх ресурсів, відмова від адміністративної підтримки наявних організаційних принципів тощо) та поетапна (покрокова) реалізація каскадної програми розвитку упродовж визначених термінів;

- контроль процесу та результатів реалізації окремих інноваційних цільових проектів та каскадної програми розвитку в цілому, їх аналіз та внесення змін і доповнень;

- унормування нової практики, створеної завдяки реалізації як окремих інноваційних цільових проектів так і каскадної програми в цілому (розроблення режимів, інструкцій, методичних рекомендацій тощо) та забезпечення стаціонарного функціонування оновленого об'єкта розвитку.

Результатом виконаного етапу дослідження є технологія проектно-цільового управління розвитком освітніх систем як технологія забезпечення їх спрямованого розвитку.

У п'ятому розділі – **„Експериментальне формування інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості”** – подаються результати формувального педагогічного експерименту щодо перевірки ефективності теорії і технології забезпечення спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості, завдяки якому вперше в Україні створено на практиці інноваційну систему загальної середньої освіти сільської місцевості у вигляді районного освітнього округу.

Формувальний педагогічний експеримент за темою: „Проектно-модульний підхід до моделювання та організації функціонування системи загальної середньої освіти сільського адміністративного району” було здійснено в навчальних закладах й установах освіти Ставищенського району Київської області відповідно до наказу Міністерства освіти України від 17.08.1999 р. № 295 „Про створення експериментального педагогічного майданчика”.

Протягом 1999 року розроблено і здійснено окремі інноваційні цільові проекти, а в 2001 – 2002 роках – каскадну програму розвитку „Обличчям до дитини”, до складу якої увійшло 12 цільових проектів. У 2007 – 2009 роках здійснено наступний каскад якісних змін завдяки реалізації програми „Каскад 2007 – 2009”, яка складалася із 30 цільових проектів.

У ході формувального педагогічного експерименту створено районний освітній округ як навчально-виховне співтовариство (1999 р.), яке потім було реорганізовано у навчально-виховне об'єднання (2001 р.). До нього увійшли всі навчальні заклади та установи освіти району. Це уможливило створити для сільських учнів старшу профільну школу з 16 профілями, 8 з яких є технологічними і забезпечують одержання першої робітничої професії.

Для учнів 7 – 9-х класів створено районну очно-заочну різнопрофільну школу як сукупність міжшкільних факультативів (55 – 60 груп) з 15 – 25 навчальних дисциплін. Цією формою навчання охоплено близько 40 % учнів.

Для учнів 10 – 11-х класів створено районну мережу центрів довузівської підготовки. До переліку навчальних дисциплін, з яких проводиться навчання за цією формою, увійшли українська мова і література, математика, історія та іноземні мови. Центри довузівської підготовки щорічно відвідують близько 40 % учнів старших класів.

Створення освітніх мереж забезпечило підвищення рівня знань учнів, а тому впродовж останніх десяти років 70 – 75 % випускників загальноосвітніх навчальних закладів району вступають до вищих навчальних закладів. На загальнодержавному

рівні цей показник становив близько 20 %. Крім того, близько 70 % випускників одержують документи державного зразка про здобуття першої робітничої професії.

Для координації виховної роботи створено районну асоціацію дитячих організацій, до якої увійшли дитячі організації усіх навчальних закладів району. Її основною формою діяльності є щорічна загальнорайонна гра „Світ дитинства”, яка передбачає участь дітей в акціях, конкурсах, змаганнях, фестивалях за кількома (5 – 7) напрямками, котрі визначаються спільно учнями та педагогами на початку кожного навчального року.

Районний методичний кабінет було реорганізовано і у його структурі створено чотири спеціалізовані консалтингові центри: центр соціально-педагогічної та психологічної діагностики і моніторингу, а також методичний, логопедичний та інформаційний центри.

Завдяки розробленню та здійсненню індивідуальних програм „Дельта +” та „Дельта УК +” забезпечено спрямований розвиток професіоналізму педагогічних працівників навчальних закладів району як одного із видів освітніх ресурсів.

Аналогів таких системних багатоаспектних перетворень шкільної освіти сільської місцевості в освітньо-педагогічній практиці України не було. Нововведення запроваджувались за ініціативи та безпосередньої участі автора дослідження як суб'єкта інноваційної педагогічної діяльності й продовжують функціонувати до теперішнього часу як зразки новаторського педагогічного досвіду. Завдяки здійсненню спрямованого розвитку система освіти Ставищенського району із звичного 20 – 22 місця в рейтингу серед 25 районів Київської області перемістилась у групу лідерів (рис. 3).

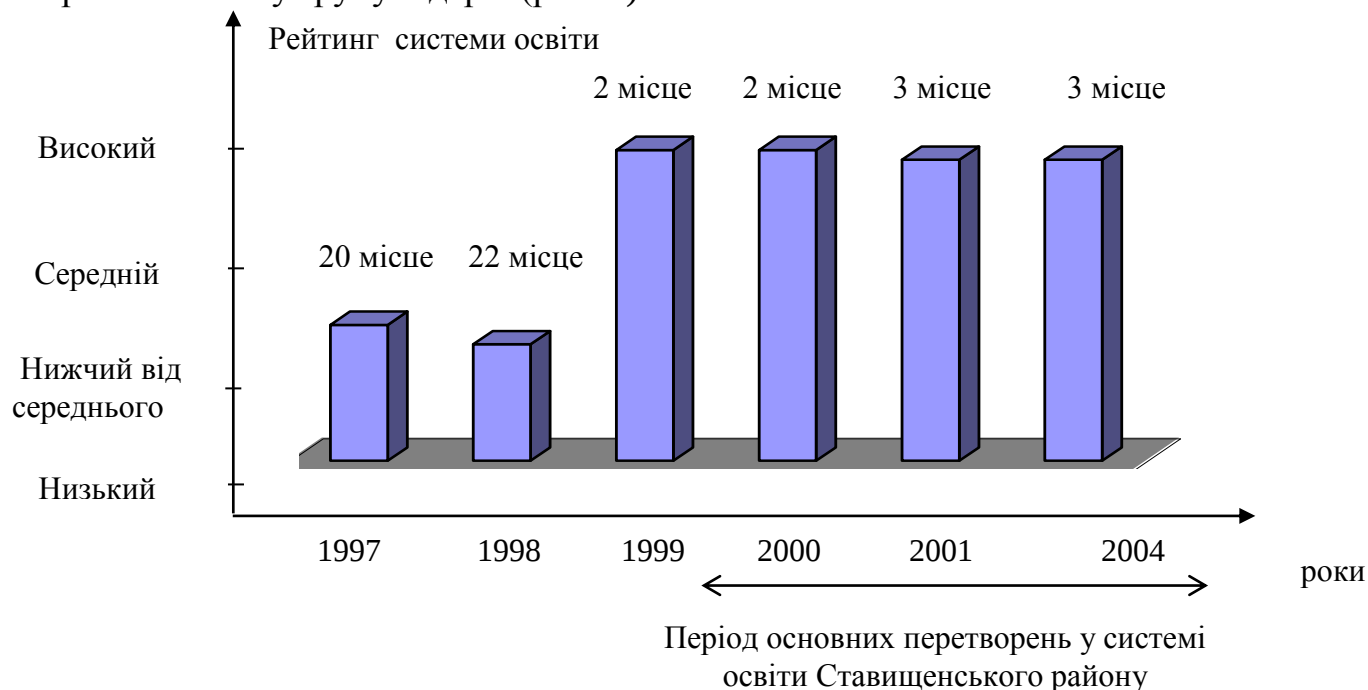

Рис. 3. Рейтинг системи освіти Ставищенського району серед освітніх систем Київської області

Висновки зроблено на основі статистичних даних, зафіксованих у щорічних офіційних інформаційно-аналітичних виданнях Головного управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації за 1997 – 2004 роки.

До сукупності параметрів стану систем освіти, на основі порівняльного аналізу значень яких визначався рейтинг, увійшли: охоплення дітей дошкільним навчанням; варіативність дошкільної освіти; здобуття загальної середньої освіти; охоплення навчанням дітей 6-річного віку; мережа закладів загальної середньої освіти „нового типу”; організація профільного навчання; організація поглибленого вивчення окремих дисциплін; результати атестації навчальних закладів; результати участі учнів в обласних турах учнівських олімпіад з базових дисциплін, конкурсах-захистах науково-дослідних робіт членів МАН України, спортивних, туристичних, технічних та мистецьких обласних заходах; кількість правопорушень, скоєних учнями; рівень соціально-психологічної підтримки учнів; якість педагогічних кадрів; кількість учителів, які працюють не за фахом; проходження педагогами курсів підвищення кваліфікації; результати участі педагогів у професійних конкурсах „Учитель року”.

Позитивні результати педагогічного формувального експерименту, який було завершено у 2005 році, широке їх упровадження у практику діяльності систем освіти сільських регіонів країни впродовж наступних років, дають підстави для висновку: загальна гіпотеза дослідження повністю підтвердилася, а теорія і технологія забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем є достовірними науковими знаннями.

ВИСНОВКИ

Унаслідок пошукової роботи реалізовано мету, завдання, авторську концепцію дослідження, підтверджено гіпотезу щодо можливості та способу забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем; виявлено головні суперечності, які зумовили необхідність розроблення теоретико-методологічних засад і технології забезпечення спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості.

У процесі вивчення літературних джерел та освітньої практики з'ясовано, що генезис теорії спрямованого розвитку освітніх систем має три етапи.

Уже на першому етапі (70-ті роки ХХ ст.) основоположники синергетики почали поширювати виявлені закономірності на об'єкти живої природи.

Другий етап (80 – 90 роки ХХ ст.) характеризується широкою експансією ідей синергетики в різні галузі науки та її розвитком як міждисциплінарного методологічного підходу до досліджень процесів виникнення та еволюції складних об'єктів (систем).

На третьому етапі (початок ХХІ ст.) спостерігається проникнення ідей синергетики в педагогіку. З'ясовано, що в педагогіці існують окремі спроби звернення до синергетики для пояснення педагогічних явищ та розроблення теоретичних засад спрямованого розвитку освітніх систем, але її ідеї використовують як додаткові засоби дослідження. Технології забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем, розбудовані на засадах синергетики, відсутні.

Вивчення теоретико-методологічних досліджень з проблеми функціонування й розвитку складних соціальних систем дало можливість з'ясувати рівень

дослідженості та технологічної забезпеченості процесів їх спрямованого розвитку, виявити суперечності між домінуючими поглядами на окремі аспекти цих процесів та їх сутностями. З'ясовано, що відкриті системи перебувають в одному із трьох станів: рівноважному стаціонарному; динамічному стаціонарному; нерівноважному. Це уможливило описати потенційно допустимі стани реальних освітніх систем, а також віднайти для них оптимальні типи управління.

З'ясовано, що складний об'єкт має кілька рівноважних стаціонарних станів у межах зони найближчого розвитку, а тому має спектр можливих траєкторій змінювання. Це дало змогу теоретично обґрунтувати поняття „спрямованого розвитку” як процесу змінювання за обраним напрямом, визначеними змістом й тривалістю. Доведено, що спрямований розвиток відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників і можливий лише в межах одного якісного перетворення (переходу між найближчими якісними станами). Запропоновано використовувати цей вид розвитку як механізм реформування сучасних освітніх систем.

Доведено, що система загальної середньої освіти сільської місцевості впродовж двох останніх десятиліть зазнає впливу потужних зовнішніх і внутрішніх чинників і перебуває в нерівноважному стані. Але в педагогічній науці відсутні як теоретичні моделі інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості, так і технології забезпечення її спрямованого розвитку.

Виявлено суперечність між потребою педагогічної науки в застосуванні синергетики як сучасної загальнонаукової методології дослідження складних об'єктів, що розвиваються, та нерозробленістю на її засадах цілісної теорії функціонування й розвитку освітніх систем, у рамках якої можливе створення інструментарію дослідження та перетворення педагогічної практики. Для розв'язання цієї суперечності на засадах синергетики розроблено терію БМ-систем („систем без меж”), або теорію освітніх мереж, до структури якої увійшли вихідні твердження (аксіоми) та похідні твердження (логічні наслідки) – закономірності функціонування освітніх мереж і загальні розв'язки основних опорних задач спрямованого розвитку освітніх систем.

Доведено, що для дослідження особливостей функціонування й розвитку реальних освітніх систем доцільно використовувати їх інституційні моделі у вигляді впорядкованої ієрархічної сукупності освітніх інституцій різних типів, між якими існують функціональні зв'язки. Визначено і введено в науковий обіг дефініцію „освітня інституція” як освітня установа, навчальний заклад або частина (підрозділ) установи, закладу, а також їх об'єднання. Визначено три типи освітніх інституцій: мікроінституції – елементи (найменші неподільні частини) навчальних закладів, освітніх установ або органів управління освітою; мезоінституції – компоненти (підрозділи) навчальних закладів, освітніх установ або органів управління освітою; макроінституції – окремі навчальні заклади, освітні установи, а також їх асоціації (співтовариства, об'єднання, комплекси), які функціонують як цілісні системи.

З'ясовано, що основним принципом структурування освітніх систем є принцип модульності, який полягає в тому, що структура освітніх систем є дискретною і складається із окремих конструкційно й функціонально закінчених

складників, між якими існують зв'язки взаємодії. Тому освітні системи є системами модульного типу.

Встановлено, що вищим рівнем інтеграції освітніх інституцій у освітніх системах є спільне використання (кооперація) освітніх ресурсів і можливостей, а також узгодження (координація) їх функціонування і розвитку. За наявності таких властивостей освітні системи модульного типу перетворюються на освітні мережі. Визначено і введено дефініцію „освітня мережа” як освітня система (підсистема) модульного типу, між освітніми інституціями якої існують горизонтальні і вертикальні зв'язки кооперації ресурсів і можливостей, а також координація функціонування і розвитку.

У процесі дослідження означено і введено в науковий обіг дефініцію „цільовий проект” як дію (акцію), спрямовану на переведення об'єкта з дійсного до бажаного стану або створення нового об'єкта, розроблено його структуру. З'ясовано, що інноваційний цільовий проект є носієм нового порядку під час спрямованого розвитку освітньої системи і передбачає виконання певної роботи із упорядкування її внутрішнього простору; створення цільового проекту як ідеального системного реплікатора, тобто такого, який повністю урахує особливості освітнього об'єкта розвитку та середовища, в якому він перебуває, забезпечується через додержання вимог принципу поетапного привнесення мети діяльності. Для цього потрібно забезпечити три етапи інтеріоризації мети діяльності: як зовнішньої цінності колективу; як внутрішньої цінності колективу; як внутрішньої цінності особистості. Вимогу щодо використання інноваційних цільових проектів і каскадних програм розвитку як технологічного інструментарію забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем означено як принцип проектності в управлінні розвитком.

У результаті синтезу положень теорії БМ-систем розроблено інструменти теоретичного дослідження та перетворення педагогічної практики. Так, теоретичну модель освітньої системи представлено у вигляді її структурно-організаційної моделі як об'єднання інституційної та інформаційно-синергетичної моделей, а концептуальні засади діяльності із забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем інтегровано у вигляді концепції управління розвитком за цінностями організаційної культури. До основних положень цієї концепції як теоретичної основи технології забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем віднесено такі твердження:

- розвитком освітньої системи є зміна її організаційної культури як на загальносистемному рівні, так і на рівнях її складників та потоків освітніх ресурсів;
- напрям змінювання освітньої системи (її складників) відповідає напрямку змін, які відбуваються в соціально-економічних, техніко-технологічних та комунікаційно-інформаційних сферах суспільства на кожному з етапів його історичного розвитку;
- технологічним інструментарієм забезпечення спрямованого розвитку складного об'єкта на локальному рівні є інноваційні цільові проекти, а на модульному та загальносистемному рівнях – каскадні програми розвитку як ідеальні системні реплікатори.

На констатувальному етапі дослідження з'ясовано, що нереформована традиційна система загальної середньої освіти сільської місцевості не здатна повною мірою гарантувати сільським жителям конституційне право на загальну середню освіту, її високу якість та доступність. Визначено її основну організаційну суперечність – між необхідністю забезпечувати надання надзвичайно широкого спектру освітніх послуг (в т. ч. особливо високої якості) і неможливістю це зробити на рівні кожної сільської школи.

Досліджено структуру і властивості сучасної системи загальної середньої освіти сільської місцевості та виявлено тенденції її змінювання на зламі століть. Доведено, що розвиток системи загальної середньої освіти сільської місцевості відбувається як суперечливий процес її самоорганізації без наявності державних та регіональних програм розвитку (реформування); соціально-майнові розшарування в суспільстві та розвиток психолого-педагогічної діагностики спричинили інтенсивні процеси диференціації учнівських контингентів; у її структурі, поряд із традиційними, з'являються стаціонарні та ситуативні структурні складники, які здатні надавати спектр нових освітніх послуг, обслуговуючи нові освітні потреби диференційованих учнівських потоків; навчально-виховний процес починає виходити за межі окремих загальноосвітніх навчальних закладів на простір територіальних систем освіти.

Розроблено і теоретично обґрунтовано організаційну форму інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості – територіальний освітній округ, під яким розуміємо територіальну систему загальної середньої освіти модульного типу, яка забезпечує надання учням, які проживають на даній території, повної загальної середньої освіти і між її освітніми інституціями існує кооперація ресурсів та координація функціонування й розвитку.

Залежно від величини території визначено такі їх типи: шкільний округ, або освітній округ I ступеня; міжшкільний округ, або освітній округ II ступеня; районний освітній округ, або освітній округ III ступеня; міжрегіональний освітній округ, або освітній округ IV ступеня.

Залежно від рівня інтеграції навчальних закладів і установ освіти виокремлено такі види територіальних освітніх округів: навчально-виховне співтовариство; навчально-виховне об'єднання; навчально-виховний комплекс.

Теоретичний аналіз потенційних можливостей різних типів територіальних освітніх округів щодо їх здатності надавати освітні послуги високої якості дав змогу визначити оптимальні територіальні межі інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості й переконливо довів, що саме районний освітній округ здатний забезпечувати сільській дитині доступність до загальної середньої освіти високої якості.

Розроблено технологію забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем – технологію проектно-цільового управління їх розвитком. Введено в науковий обіг дефініцію „проектно-цільове управління” як управління освітніми об'єктами за допомогою цільових проектів. В основі технології лежать положення концепції управління розвитком за принципами організаційної культури. Ця технологія дає змогу забезпечувати спрямований розвиток освітніх систем і використовувати його як ефективний механізм її реформування на всіх ієрархічних рівнях одночасно.

До структури цієї технології як складники входять засоби забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем – цільовий проект і каскадна програма розвитку та відповідний спосіб забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем у формі сукупності алгоритмічних приписів.

Для забезпечення спрямованого розвитку освітньої системи передбачено таку послідовність дій та операцій: розроблення структурно-організаційної моделі освітньої системи як об'єднання її інституційної та інформаційно-синергетичної моделей; вивчення дійсного стану освітньої системи та створення за допомогою структурно-організаційної моделі цілісного уявлення про її структуру; проектування бажаного стану освітньої системи з використанням її структурно-організаційної моделі та з додержанням вимог принципу фундаментальної відповідності щодо напрямів змінювання; порівняння структурно-організаційних моделей наявного та бажаного станів освітньої системи, виявлення низки суперечностей, які необхідно розв'язати в ході спрямованого розвитку, створення блоку загальних ініціатив; проведення експертизи на доцільність здійснення діяльності певного виду щодо розвитку освітньої системи та створення блоку актуальних проблем; створення матриці розвитку та матриці реплікаторів розвитку освітньої системи; розроблення текстового варіанта каскадної програми розвитку як впорядкованої сукупності інноваційних цільових проектів; проведення експертизи каскадної програми розвитку щодо її якості, прийняття та затвердження у встановленому порядку; розроблення за директивною схемою розгорнутого (повного) текстового варіанта тих інноваційних цільових проектів, які внесені до плану роботи на конкретний навчальний рік; переведення об'єкта розвитку в нерівноважний стан (змінювання характеру потоків освітніх ресурсів, відмова від адміністративної підтримки наявних організаційних принципів тощо) та поетапна (покрокова) реалізація каскадної програми розвитку упродовж визначених термінів; контроль процесу та результатів реалізації окремих інноваційних цільових проектів та каскадної програми розвитку в цілому, їх аналіз і внесення змін і доповнень; унормування нової практики, створеної завдяки реалізації як окремих інноваційних цільових проектів, так і каскадної програми розвитку в цілому (розроблення режимів, інструкцій, методичних рекомендацій тощо) та забезпечення стаціонарного функціонування оновленого об'єкта розвитку.

На експериментальному етапі дослідження завдяки використанню технології проектно-цільового управління розвитком освітніх систем вперше в Україні на практиці створено інноваційну систему загальної середньої освіти сільської місцевості у вигляді районного освітнього округу, який забезпечує надання учням широкого спектру освітніх послуг високої якості, успішно функціонує і є предметом постійного інтересу науковців і практиків в галузі освіти.

Вперше в Україні розроблено та перевірено на практиці положення про навчально-виховне об'єднання „територіальний освітній округ”, типовий договір про створення навчально-виховного об'єднання „територіальний освітній округ”, положення про районну очно-заочну різнопрофільну школу, положення про мережу центрів довузівської підготовки, положення про координаційну освітню раду сільського адміністративного району, положення про районний методичний кабінет модульного типу, статут районної асоціації дитячих організацій, індивідуальну

програму розвитку педагогічної культури „Дельта +” та індивідуальну програму розвитку управлінської культури директора загальноосвітнього навчального закладу „Дельта УК +”.

Спрямований розвиток усіх об'єктів (освітніх ресурсів, мікроінституцій, мезоінституцій та макроінституцій), тобто переведення їх на якісно вищий організаційно-функціональний рівень за обраним напрямом, визначеними змістом і тривалістю здійснено завдяки використанню однієї технології – технології проектно-цільового управління розвитком освітніх систем. Результати формувального педагогічного експерименту дають підстави стверджувати, що загальна гіпотеза дослідження повністю підтвердилась, а теорія БМ-систем і технологія проектно-цільового управління розвитком освітніх систем як технологія забезпечення їх спрямованого розвитку є достовірними науковими знаннями.

У ході теоретичного та експериментального етапів дослідження обґрунтовано такі нові наукові положення:

- розвиток системи загальної середньої освіти сільської місцевості в сучасних умовах відбувається як процес ускладнення її структури – виникнення великої кількості нових складників різних типів, які забезпечують надання розширеного спектра освітніх послуг та встановлення між ними постійних функціональних зв'язків;

- здійснювати спрямований розвиток освітніх систем можливо лише в межах одного якісного перетворення (переходу між найближчими якісними станами);

- спрямований розвиток забезпечується шляхом вчинення цілеспрямованих дій – інноваційних цільових проектів, окремих або об'єднаних у каскадні програми розвитку, за умов, що вони є ідеальними системними реплікаторами для даної системи, тобто несуть одну з потенційно можливих форм порядку (способу організації) і в них враховано всі особливості конкретної системи та зовнішнього середовища;

- значне зростання якості загальної середньої освіти в сільській місцевості доцільно забезпечувати шляхом створення освітніх мереж – структур модульного типу із зв'язками кооперації та координації між їх складниками, значно більших за окрему сільську школу, причому, їх ефективність зростає в напрямі збільшення розмірів і досягає максимального значення та оптимальності на рівні районного освітнього округу.

Перспективні напрями наукових досліджень передбачають розроблення:

- формалізованої мови для запису законів самоорганізації (організаційних принципів) освітніх систем;

- теоретичних засад відбору макропараметрів стану системи (її складників) і типології функціональних залежностей між ними;

- методики діагностування освітніх систем на основі дослідження їх організаційної культури;

- законодавчо-нормативного та організаційно-педагогічного забезпечення функціонування районного освітнього округу як муніципальної організації з правами юридичної особи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Осадчий І. Г. Освіта сільського регіону : теорія і технологія управління розвитком : монографія / Іван Григорович Осадчий. – К. : Вид. дім „Шкіл. світ”, 2005. – 260 с.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Осадчий І. Г. Районна різнопрофільна школа / Іван Григорович Осадчий // Світло. – 2000. - № 1. – С. 20–21.
3. Осадчий І. Г. Відмовляючись від стереотипів / Іван Григорович Осадчий // Світло. – 2000. – № 3. – С. 40–42.
4. Осадчий І. Г. Особистісно-зорієнтована педагогіка / Іван Григорович Осадчий // Світло. – 2000. – № 4. – С. 36–38.
5. Осадчий І. Г. Синергетика в управління освітою : основи теорії БМ-систем / Іван Григорович Осадчий // Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 26–31.
6. Осадчий І. Г. Освіта сільського регіону : проблеми та знахідки / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2001. – № 4. – С. 80–89.
7. Осадчий І. Г. Основні засади функціонування територіальних освітніх округів у сільській місцевості / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2001. – № 5/6. – С. 118–131.
8. Осадчий І. Г. Особливості програм модернізації освітніх систем / Іван Григорович Осадчий // Нова пед. думка. – 2002. – № 3/4 (31/32). – С. 48–55.
9. Осадчий І. Г. Основи теорії БМ-систем : інформаційні моделі освітніх систем / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2003. – № 1. – С. 74–86.
10. Осадчий І. Г. Питання теорії і практики освітніх мереж у сільській місцевості / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2003. – № 5/6. – С. 106–113.
11. Осадчий І. Г. Територіальні освітні округи в сільській місцевості / Іван Григорович Осадчий // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – № 1. – С. 78–81.
12. Осадчий І. Г. Індивідуалізація освіти : сіткові моделі регіональних освітніх систем / Іван Григорович Осадчий // Вересень. – 2004. № 4. – С. 66–71.
13. Осадчий І. Г. Модель регіональної виховної системи: районна асоціація дитячих організацій Ставищенщини „Крона” / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2004. – № 4. – С. 33–38.
14. Осадчий І. Г. Проектно-цільове управління : програма розвитку навчального закладу / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2005. – № 2. – С. 104–110

15. Осадчий І. Г. Структура та функції центрального органу управління освітою в сільському адміністративному районі / Іван Григорович Осадчий // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – Чис. 1. – С. 46–50
16. Осадчий І. Г. Синергетика для педагогіки : про якісні стани освітніх систем та типи управлінських стратегій / Іван Григорович Осадчий // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – Чис. 3/4. – С. 38–42.
17. Осадчий І. Г. Проектно-цільове управління: каскадна програма розвитку навчального закладу / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2005. – № 4. – С. 95–99.
18. Осадчий І. Г. Про рейтинг навчальних закладів як інструмент управління розвитком / Іван Григорович Осадчий // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9. – Чис. 2. – С. 59–64.
19. Осадчий І. Г. Принцип СТК-відповідності та модель глобальної сільської школи-мережі / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2007. – № 1/2. – С. 210–215.
20. Осадчий І. Г. Проектно-цільове управління навчальним закладом : предметні цільові проекти / Іван Григорович Осадчий // Освіта і управління. – 2007. – Т. 10. – Чис. 1. – С. 33–36.
21. Осадчий І. Г. Програма розвитку освітньої системи адміністративного району „Каскад 2007-2009” / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. . – 2008. – № 1. – С. 210–215.
22. Осадчий І. Г. Оцінювання стану та організаційного розвитку освітніх систем і принцип невизначеності [Електронний ресурс] / Іван Григорович Осадчий // Народна освіта. – 2008. – Вип. 2 (5). – Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua. – Назва з екрана.
23. Осадчий І. Г. Освітні округи: типовий договір про створення навчально-виховного об'єднання „Освітній округ” [Електронний ресурс] / Іван Григорович Осадчий // Народна освіта – 2008. – Вип. 3 (6). – Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua. – Назва з екрана.
24. Осадчий І. Г. Управління за принципами організаційної культури : інформаційно-синергетична модель педагогічної культури сучасного вчителя [Електронний ресурс] / Іван Григорович Осадчий // Народна освіта. – 2009. – Вип. 2 (8). – www.narodnaosvita.kiev.ua. – Назва з екрана.
25. Осадчий І. Г. Індивідуальна програма розвитку педагогічної культури вчителя „Дельта +” [Електронний ресурс] / Іван Григорович Осадчий // Народна освіта. – 2009. – Вип. 3 (9). – Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua. – Назва з екрана.
26. Осадчий І. Г. Управлінська культура директора загальноосвітнього навчального закладу : модель, діагностика, розвиток / Іван Григорович Осадчий [Електронний ресурс] // Народна освіта. – 2010. – Вип. 11. – Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua. – Назва з екрана.
27. Осадчий І. Г. Інституційна модель системи загальної середньої освіти як інструмент дослідження шкільної практики в сільській місцевості / Іван Григорович Осадчий // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2011. – № 2. – С. 41–51.

28. Осадчий І. Г. Спрямований розвиток освітніх систем: теоретико-методологічні та технологічні засади / Іван Григорович Осадчий [Електронний ресурс] // Народна освіта. – 2011. – Вип. № 3 (15) – Режим доступу: www.narodnaosvita.kiev.ua. Назва з екрана.

Статті у наукових виданнях

29. Осадчий І. Г. Проектно-модульна організація системи загальної середньої освіти сільського адміністративного району / Іван Григорович Осадчий // Освітня система сільського регіону : проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. праць / уклад. Н. І. Клокар, М. С. Солодуха. – К., 2000. – С. 21–32.
30. Осадчий І. Г. Управління розвитком внутрішнього простору освітньої системи / Іван Григорович Осадчий / Педагогічні науки : зб. наук. праць ХДУ. – Херсон, 2004. – Вип. 36. – С. 47–54.
31. Осадчий І. Г. Умови розвитку освіти в сільських регіонах : від соціально-економічних реалій до освітніх перспектив / Іван Григорович Осадчий // Вісник Київ. славіст. ун-ту. Сер. : Педагогіка : зб. наук. праць / редкол. : Ю. М. Алексєєв (гол. ред.), Н. Т. Тверезовська та ін. – К., 2006. – Вип. 27. – С. 147–156
32. Осадчий І. Г. Інформаційно-методичне забезпечення процесу цілеспрямованого розвитку управлінської культури директора ЗНЗ. Аспекти розкриття теми у підручнику для менеджера освіти / Іван Григорович Осадчий / Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 1 (10). – С. 680–689.

Опубліковані праці апробаційного характеру

Матеріали доповідей у збірниках наукових конференцій

33. Осадчий І. Г. Сільська школа–мережа / Іван Григорович Осадчий // Моделі розвитку сучасної сільської школи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (11-13 жовт. 2006 р., Черкаси–Сахнівка). – К., 2007. – С. 138–148.
34. Осадчий І. Г. Управління розвитком педагогічної культури вчителя : програма „Дельта +” / Іван Григорович Осадчий // Післядипломна педагогічна освіта : європейські орієнтири та регіональні пріоритети : тези міжнар. пед. конф. (10-11 верес. 2009 р., м. Б. Церква) / за наук. ред. В. В. Олійника та ін. – Біла Церква, 2009. – С. 128–130.
35. Осадчий І. Г. Освіта в сільській місцевості : проблеми, їх причини та шляхи вирішення / Іван Григорович Осадчий // Школа–центр активності громади : удосконалення адаптованого польського досвіду збереження освітніх послуг у сільській місцевості : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (26-27 берез. 2011 р., Луганськ) / ред. кол.: О. М. Репіна, О. В. Переходченко, В. В. Щербаченко. – Луганськ, 2011. – С. 111–121.

АНОТАЦІЇ

Осадчий І. Г. Теорія і практика спрямованого розвитку системи загальної середньої освіти сільської місцевості. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогіки НАПН України, Київ, 2012.

У процесі дослідження вперше розроблено на засадах синергетики цілісну теорію функціонування і спрямованого розвитку освітніх систем – теорію БМ-систем („систем без меж”), інша назва – теорія освітніх мереж. Науково обґрунтовано сутність і специфіку понятійного апарату. Визначено базові поняття „спрямований розвиток”, „закон самоорганізації”, „освітня мережа”, „цільовий проект”, „територіальний освітній округ”.

Розроблено і теоретично обґрунтовано організаційну форму інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості – територіальний освітній округ. Розроблено класифікацію територіальних освітніх округів та нормативне забезпечення їх функціонування і розвитку. Визначено оптимальні територіальні межі інноваційної системи загальної середньої освіти сільської місцевості і доведено що саме районний освітній округ здатний забезпечувати сільській дитині високу якість і доступність загальної середньої освіти.

Теоретично обґрунтовано використання спрямованого розвитку як механізму реформування освітніх систем. Розроблено й експериментально перевірено технологію проектно-цільового управління розвитком освітніх систем як технологію забезпечення їх спрямованого розвитку. Як засіб забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем використано інноваційні цільові проекти та їх впорядковані сукупності – каскадні програми розвитку.

На основі розробленої теорії та завдяки використанню технології забезпечення спрямованого розвитку освітніх систем уперше створено на практиці районний освітній округ і забезпечено високий рівень якості й доступності загальної середньої освіти в сільській місцевості.

Ключові слова: система загальної середньої освіти сільської місцевості, територіальний освітній округ, спрямований розвиток, закон самоорганізації, інноваційний цільовий проект, каскадна програма розвитку.

Осадчий И. Г. Теория и практика направленного развития системы общего среднего образования сельской местности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогики НАПН Украины, Киев, 2012.

В исследовании впервые разработано целостную синергетическую теорию функционирования и направленного развития образовательных систем – теорию БГ-систем («систем без границ»), другое название – теория образовательных сетей. Научно обоснованы сущность и специфика терминологического аппарата. Основная особенность этой теории состоит в том, что ее средствами удалось представить образовательную систему как функционирующуюся развивающуюся сеть взаимодействующих между собой составляющих различных размеров, структуры и

степени педагогического упорядочения в пространстве образовательной среды ученика. Теория БГ-систем состоит из исходных положений (аксиом) и производных положений (логических следствий), которые включают в себя закономерности функционирования образовательных сетей и общие решения основных опорных задач направленного развития образовательных систем. Определены базовые понятия „направленное развитие”, „закон самоорганизации”, „образовательная сеть”, „целевой проект”, „территориальный образовательный округ”.

Разработано структурно-организационную модель инновационной системы общего среднего образования сельской местности. Введено понятие территориального образовательного округа как образовательной макроинституции сетевого типа. В зависимости от состава и территории обслуживания выделено такие типы территориальных образовательных округов: школьный округ, межшкольный образовательный округ, районный образовательный округ, межрегиональный образовательный округ. В зависимости от уровня интеграции между образовательными институтами выделено такие виды территориальных образовательных округов: учебно-воспитательное содружество, учебно-воспитательное объединение, учебно-воспитательный комплекс. Разработано нормативное обеспечение функционирования и развития территориальных образовательных округов. Установлены оптимальные территориальные границы инновационной системы общего среднего образования сельской местности и доказано, что именно районный образовательный округ способен обеспечить сельскому ребенку высокое качество и доступность общего среднего образования.

Определено и теоретически обосновано, что направленное развитие – это процесс изменения за избранным направлением, установленным содержанием и продолжительностью. Теоретически обосновано использование направленного развития как механизма реформирования образовательных систем. Разработано технологию проектно-целевого управления развитием образовательных систем как технологию обеспечения их направленного развития. Как средства обеспечения направленного развития образовательных систем использованы инновационные целевые проекты и их упорядоченные совокупности – каскадные программы развития. Определено и теоретически обосновано, что целевой проект – это совокупность теоретического обеспечения решения конкретной проблемы и комплекс взаимосвязанных мероприятий, направленных на перевод данного объекта из действительного состояния в желаемое или создание нового объекта в течение заданного отрезка времени при существующих ограничениях.

Теоретически обосновано, что направленное развитие образовательных систем возможно осуществлять только в пределах одного качественного преобразования (перехода между ближайшими качественными состояниями); система общего среднего образования сельской местности развивается в направлении усложнения ее структуры – через возникновение в ней большого количества новых составляющих и установления между ними постоянных связей кооперации ресурсов и координации функционирования и развития; наиболее эффективной формой существования инновационной системы общего среднего образования в сельской местности является районный образовательный округ.

На основе разработанной теории и благодаря использованию технологии обеспечения направленного развития образовательных систем впервые создан на практике районный образовательный округ и обеспечено высокий уровень качества и доступности общего среднего образования в сельской местности.

Ключевые слова: система общего среднего образования сельской местности, территориальный образовательный округ, направленное развитие, закон самоорганизации, инновационный целевой проект, каскадная программа развития.

Osadchy I. G. The theory and practice of the system development of general secondary education in rural area. – As in manuscript.

Thesis for obtaining scientific degree of the doctor of pedagogical science in speciality 13.00.01 – general pedagogics and the history of pedagogics. – The Institute of pedagogy NAPS of Ukraine, Kyiv, 2012.

The integral synergistic theory of the operation and development of educational systems – the BM-system theory (“systems without borders”) another name theory of educational networks is worked out for the first time. The assens and specificity of conceptional apparatus is scientifically based. The principal concepts are defined “directed development”, “the rule of self organization”, “educational network”, “target project”.

The structural and organizational model of innovative system of general secondary education in rural area. The notion of territorial district – educational makroinstitution of network type is introduced.

The classification of territorial educational areas and normative organizational provision of the functioning and development are worked out. It is theoretically motivated and directed development usage as a tool of educational systems reforming. It is worked out experimentally tested the technology of project-aimed management of educational systems in which the innovative integral projects are used as tool of directed development maintenance and its ordered complexes - the cascade programmes of development.

On the basis of worked out theory and by means of the directed development theory usage it is implemented in practice the regional educational district for the first time and it is ensured a high level of quality and evaluability of secondary education in the rural area.

Key words: the system of general secondary education in the rural area, the territorial educational district, directed development, the rule of self organization, innovative target project, the cascade development programme.